Rus Cp III 116 1

Р19 Ср III 116.1
171
197
526

ЗАКОНИКЪ

ЦАРА СРБСКОГЪ

СТЕФАНА ДУШАНА

СИЛНОГЪ,

СРАВНѢНЪ

СА СТАРИМЪ ЗЕМАЛЬСКИМЪ УРЕДБАМА У ЧЕШКОЙ.

СЪ ЧЕШКОГА ОДЪ ФРАНѢ ПАЛАЦКОГЪ

превео

Милошъ Поповић.

У БЕОГРАДУ,

У кньигопечатньи кнежевине Србіе.

1849.

141

ДИНОЖДЕ

1729

Perdius et pernox patrum memorias revolve, scrutare gentis tuae cunabula, res gestas, et annalium monumenta observa; turpe enim est in patria sua peregrinum esse.

Cassiodorus.

Инв. Ф. 319555

У МѢСТО ПРЕДГОВОРА.

„Старомъ є свѣту поезія сіяла некомъ лучомъ образованости, среднѣму вѣку римско право, а найновіемъ времену грчка и римска кньижевность, кою су нарочито они люди разгласили и разнели, кои су се у римскомъ праву изобразили. Као што є познато, римско право ніе своме опредѣлѣню до наши дана одговарало, зашто є готово кодъ свы народа само служило за туђе цѣльи, и тако рећи, за филологію, или као оруђе за юридичке околише и странпутице, или да се помраче домаћи закони, не пакъ као средство за изображенѣ теоретичны и практичны правдознаоца. Трудише се, истина, теоретици, да га савршено познаду; ал' и међу овима нису сви о томъ увѣрени были, да ово право нема той цѣльи служити, да се єзыкомъ римски правдознаоца изражава, или, пошто су га наизустъ учили, нѣгови изрази да се робски повтораваю; него много више на то, да се по начину римски правдознаоца закони и права сматраю, и о ньима говорити научи. Тако ни ови разумѣвали нису, да ће онай, кои за стопама римски правдознаоца иде, изъ скуплѣнога матеріяла сачинити єдно право, да

ће подпуный законикъ, духомъ народности и учености схваћенъ и произведенъ, створити моћи, и да ће законодавацъ, ако за ньіовимъ стопама иде, моћи исторію народнога законодавства и нѣговъ ликъ савршено представити, колико то лежи у сили човека. Сада се текъ по мало починѣ разумѣвати духъ римскога права: сада га можемо болѣ практично употребити, а тимъ начиномъ и домаће законе испытати. — По томе дакле римско право треба намъ само зато учити, да тимъ лакше у домаћимъ законима радити можемо. Наука пакъ не треба да служи, да се нѣни штовательи веселе, него да се у практичномъ животу све употреби, што годъ добро у старимъ писмима нађемо.“

„Я поуздано велимъ, да се право єднымъ начиномъ, као и єзыкъ, изображава. Природа є улила у насъ волю, да надъ другима владамо и заповѣдамо; дала намъ є такође и власть, другима законе прописивати. Зашто, оставила є вѣштини, да подпуно схвати као неку затворену цѣлость сва поєдина права или болѣ законе, и хотѣла є, да она човеку тако брзо и ласно у дѣлъ не падну. Тако є исто и съ єзыкомъ. Обичаємъ єзыка узети изражаи одрже се, као и наредбе закона, быле ове сада написане, или изъ обичая произилазиле, дотле, докъ, као што су постале, изъ обичая и не изиђу. Какогодъ што учени люди на изражае, згодно узете, кои су изъ разны узрока у заборавность дошли, пажню други побуђивати имаю, и ньи у животъ повраћати: тако треба и учено изображени правдознальци старе законе и наредбе права, коє су се изъ разны узрока позаборавляле, изъ заборавности да подижу, и ньима новъ животъ даду. Овымъ начиномъ правили су се закони кодъ стары и новы народа, кои се сада одликую законодавственымъ поредкомъ.“

„На пытанѣ: да л' су и славенски народи тай начинъ пазили, наћићемо одговоръ у оной строфи шилерове пѣсме:

„Auch ich war in Arkadien geboren,
„Auch mir hat die Natur
„An meiner Wiege Freude zugeſchworen,
„Auch ich war in Arkadien geboren,
„Doch Thränen gab der kurze Lenz mir nur.*)

„Жалостна судба славенски закона завысила є одъ разны узрока. Ови причинише, да Славени, кои су се мало бринули за чуванѣ свои споменика, нису се трудили, да мудре народне уредбе и законе, кои су пакости людій или непознаванѣмъ ствари изъ памети и обичая изишли, опетъ пробуде и новымъ животомъ подмладе. Они радіе у мѣсто ти воле туће, горе и за ньи неприличеће законе узети, подобно ономе, кои, ако и има здраве и снажне ране, ипакъ горко липће предпоставля, и рђава єла єде. Странци су ногама погажене и презрѣне славенске народне законе узвысили, и прилѣжно ій нѣговали. Сада се найизображенїи народи ньима поносе и узимаю ій за своє собствене. Изъ ньине руке примише ій Славени натрагъ, можда изъ тога узрока радіе, што су ій за туће држали. Єдва самь собственымъ очима вѣровати могао, читаюћи у старимъ писмима, да женидба, по грађанскомъ праву заключена, порота и т. д. одъ найстаріи времена славенске су народне уредбе.“

„Коме ніе познато, да то исто, што самь овдѣ о праву и закону рекао, быва и са єзыкомъ. Ако и єсу учени люди изъ 16-га столећа то исто Слове-

---

*) И я самь се у Аркадіи родіо, и мени в природа на моіой колѣвци радость обећала, и я самь се у Аркадіи родіо, но само ми сузе даде кратко пролеће.

нима пребацивали, ипакъ су они волили изражае, кои су изъ обичая изишли и остарѣли были, странима замѣнити, него ій узети одъ сроднога коега племена. Сада, кадъ се све више у истини увѣравамо, да се ни єданъ славенскій єзыкъ савршено научити не може, а да друге не знамо, мора се и то допустити, да ни єданъ славенскій народъ не може дух домаћи закона и права познати, докъ савршено не разуме друге славенске законе.“

„*Србски закони* немаю лѣпше епохе, него што є цара *Душана*, презименомъ *Силнога*. По смрти нѣговой искусише Срби различну судбину. Лишени средства, приближити се къ образованости западне Европе, у унутрашньости разнимъ немирима искидани, а споля у погибельи непріятельски напада, буду найпосле великой сили Турака покорени, подъ чіимъ утицаємъ остали су одъ год. 1371-ве до нашега времена. Съ концемъ турскога утицая свршує се и другій періодъ србски закона; а цѣлый овай просторъ можемо назвати временомъ мука, насилности и немира. Угоднія будућность очекує Србе; истина да ће протећи много времена, кадъ ће они опетъ стояти на оной точки, на коіой су већъ у 14-томъ столећу стояли. Рано є кодъ ньи коракъ учинѣнъ за поновлѣнѣ домаћи закона, изявлѣнѣмъ, да ће француске законе себи да присвоє.*) Зашто, може ли, по римскомъ праву сачинѣный, законъ увѣреню србскога судіе и потребама народа одговарати, кои є већъ толико столећа лишенъ био правословнога изображеня? Болѣ бы было, при понављяню земальски закона ићи путемъ, кои смо мы означили, кои є истина дужій, ал' поузданіи. Т о бы Србима олакшало утицай на друге закарпат-

*) Ово се писало іошть у оно врем-, кадъ в рѣчь была, да ће се у Сроіи увести Code Napoléone. Пр водитель.

ске (южне) Славене православне вѣре, а ово бы, што више, могло кадгодъ, пошто бы изображеность съ пута уклонила све старе предрасуде, саединити съ њима и Србе римско-католичнога вѣроисповѣданя. Та они су позвани, да временомъ буду представници народности закарпатски (южны) Славена. Само при самосталности, коју сада уживаю, валя іймъ изображенѣ у духу славенске народности међу собомъ разширивати.“ *)

*) Slavische Rechtsgeschichte von Wenzel Alexander Macieiowsky, Doctor und Professor der Rechte, Tribunalrath an dem Civilgerichte 1. Istanz für die Wojewodschaft Masovien. In vier Theilen. Aus dem Polnischen übersetzt von F. J. Buß, Dr. der Philosophie, der Medicin, Chirurgie, Geburtshilfe und beider Rechte, Professor der politischen Wissenschaften an der Hochschule Freiburg, und von M. Nawrocki, Dr. der Rechte aus Warschau, und von dem Ersteren mit Anmerknngen aus der vergleichenden Rechstwissenschaft begleitet. Erster Theil. Stuttgart und Leipzig, 1835. — Стр. V. — X., 9., 37. — 38.

УВОДЪ.

1. СТАРИ ЗАКОНИЦИ СЛАВЕНСКИ.

Испытивати законе и старе народне обичаѳ тимъ ѳ теже и занимивлыіѳ, чимъ се већма примѣчава у ньима промѣна и постоянство. Наравнымъ путемъ произилазе нове и нове потребе у народу, быле оне мниме или истините; време ій или удоволява или укланя. У слѣдству тога у свакомъ вѣку рађаю се нова одношеня, нове обвезаности и права по обштинама. Такове промѣне свагда се появлюю само подѣлно, и зато никада необараю читаве уставе по држабама. Съ тога кадъ єданъ дѣлъ устава течаємъ времена мора уступити мѣсто новымъ уредбама, догађа се, да други дѣлови често траю дуже, него што се обично очекивати могло. Ако є дакле говоръ о старима или остарѣлима законима и уредбама, то валя у томе случаю добро разликовати єдно доба одъ другога: єръ заиста што ѳ юче уређено, данасъ већъ може остарѣти; а напротивъ многе уредбе, коѳ су већъ пре хиляду година уведене, и данасъ іошъ могу кодъ народа имати свою силу и важность.

У земальскимъ уредбама и кодъ Чеха течаємъ вѣкова показывала се такова промѣна и постоянство: то ће свакоме познато быти. кои се іоле историомъ овога народа занимао. Но нама се чини, да ѳ кодъ чешкога народа то властито и значайно, што ѳ кодъ нѣга у томъ обзиру свагда више промѣне бывало, него постоянства; шта више: да су Чеси у томе — было то врлина или порокъ — друге народе превазишли.

Колико є познато, највећа се промћна унутрашњега управљаня у чешкой земльи догодила XIII-га столећа, особито пакъ за краля Премисла Отакара II-га. До то доба была су у Чеха два реда властела: 1.) *земане* (дворяни) велики, т. є. племићи и господа, и 2.) *земане* мали, т. є. слободни властници, слободняци и баштиници; а неплеменити люди чешки градова држани су были заєдно са сеоскимъ пукомъ за *хлапове* (простаке), (1) и до то доба нису имали властелски права. XIII-га пакъ столећа у чешке градове уведене су многе нћмачке населбине са нћмачкимъ правомъ. Ово є было почетакъ *трећега реда — реда грађана.* Онда, по примћру оны нћмачки населћника, добыли су и чисто чешки градови обштинска права, коя су грађане изузимала одъ надлежности (компетенціє) судова окружны: но грађанима су собствени ньіови маћистрати судили. — Ето найглавнієга извора — о другима маньима да неговоримо — зашто є пропао савъ старый градскій или жупный уставъ! Новый тай живаль (елеменатъ) разліо се по цћломъ државномъ животу (2) и преоборіо многе старе обичає и уредбе чешке. Ове су се тако брзо позаборавляле, да ій є већъ тешко сада изъ праха и пепела старине подићи. И то є тимъ теже, што и сами

---

(1) Старый „Řad prawa zemského“ (Види Časopis česk. mus. 1834. IV. 404.) говори у §. 37. о двобою предъ судомъ: „Pakliby měštěnín sedlaka pohnal, mâta se biti kyji a štíty welikymi, neb j s t a o b a j e d n o h o ř á d u c h ł a p s k é h o, a to jest ot s t a r o d á w n a ustanoweno, že k tei bitwě nemáta mečów užíwati.“ т.в. „Ако пакъ грађанинъ селяка позове на судъ, обадвонца нека се бію батинама в великима штитовима, врбо су о б о н ц а в д н о г а и с т о г а х л а б с к о г а (простачкога) р е д а, а то в одъ стары времена уређено, да се они у той битки мачевима служити несму.“

(2) Вид. Časopis česk. mus. 1834. IV., 406 — 411.

стари чешки споменици (documenta, Urkunden, грамоты, listiny), ков о тима стварма говоре, нигдѣ намъ ій точно и обширно необъясняваю. (3)

Шта дакле чешкій испытатель чинити има? Нека у туђина тражи ону свѣтлость, кою у своmъ завичаю не находи; нека се упозна са законима и обичаима сусѣдны и други сродны народа. Онъ мора знати, да подъ сунцемъ ни єднога посебнога човека, ни єднога народа тако усамлѣнога нити є было, нити има, кои небы присвоіо себи више или манѣ навада и обичая одъ свои сродника и сусѣда. — Особито пакъ, нека се обрати къ єднокрвнымъ славенскимъ народима, па нека тражи, у чему се они међу собомъ слажу, у чему ли разликую. Ако нађе, да су ти у овомъ или ономъ єднаки, то заиста єднакость ова показує, да су они то некада наслѣдили одъ обште своє майке, Славе. Єднакость ову онъ треба добро да разлучи одъ онога, што є у доцніе доба свакій или самъ за себе уредіо, или одъ сусѣда свои узео. Примѣромъ ово да обяснимо. Стари Чеси и стари задунавски Срби већъ одъ хиляду година немаю никаквогъ савеза, ни узаямности, дакле ништа ново єданъ одъ другога за то време примити ніе могао. Слажу ли

(3) У споменицима обично овако се о њима говори: „Remittimus ei et hominibus ejus omnem exactionem sive inquietationem, venditionem, Naroc, Zwod, Hlawam, Wrez, collectas generales, aedificationes castrorum, fossata, presecu, provod, narez et omnia alia gravamina;“ (т. в. одпуштамо њему и њговымъ людма истраживанѣ или узнемираванѣ, продаю, нарокъ, сводъ, главу, врезъ, главне порезе, зиданѣ градова, шанчеве, просѣке, проводе, нарезъ и све друге тегобе;) или „causa, quae appellatur hlava“ (парница, коя се зове глава“), „culpa, quae fit per zwod („тужба, коя быва крозъ сводъ“), „accusatio illa, quod naroc dicitur“ („тужба она, што се нарокъ зове“) и т. д. Изъ овога сада нека свакій види, шта є одъ прилике то было.

се пакъ у нечемъ Срби и Чеси, чега у други народа нигдѣ не находимо: то ніе двоумити, да сугласѣ ово извире управо изъ стародревнога славенства.

Найстаріи и найважніи споменици законодавства у народа славенски єсу:

1) *Правда руска*, уређена найпре кнезомъ Ярославомъ око године 1020-те, затимъ умножена нѣговимъ сыновима године 1054-те — 1068-ме, найпосле пакъ у XIII-томъ столећу изнова обширно написана. (4)

2) *Права кнеза Куприда Брнѣнскога* одъ године 1080-те, позната само изъ потврде краля Премисла Отакара I-га год. 1222-ге и 1229-те и кнеза Олдриха Вратиславскога, г. 1237-ме. (5)

3) *Књига Радославѣва* или права старога господара одъ Розенберга, одъ конца XIII-га столећа до сада іошть у рукопису. (6)

4) *Штатутъ Висличкій* краля польскога Казимира великога одъ године 1347-ме. (7)

---

4) Вид. J. P. G. Ewers, das älteſte Recht der Ruſſen, Dorpat 1826., 8. pag. 264. sq.— Правда руская, Ст. Петерб. 1777., 1792., Москва 1799., и т. д. — Русскія достопамятности, Москва 1815., I. ч. стр. 28. — 85. — Prawda ruska, czyli prawa wielk ego xięcia Jaroslava Vładymirowicza etc. przez J. B. Rakowieckiego. II. tomy, w Warszawie 1820. — 22., на 4-тини.

(5) Вид. A. Boczek, codex diplom. et epist. Moraviae. Olom. 1836., I. 168. — Jura primaeva Moraviae, Brunae 1781., p. 28. sq. — Abhandlungen d. böhm. Geſſelſch. d. Wiſſ. Prag. 1786. p. 446. sq.

(6) Вид. Časopis česk. museum год. 1834., IV. на стр. 403. и слѣд. *)

*) И ове в вѣкъ издао истый Палацкій у своимъ архиву чешкомъ. Преводитель.

(7) Вид. J. W. Bandtkie, Jus polonicum, codicibus veteribus manuscriptis et editionibus quibusque collatis. Varsoviae, 1831. на 4-тини.

5) *Законикъ цара србскогъ Стефана Душана*, одъ године 1349-те и 1354-те, о комъ ћемо одма обширно говорити.

6) Majestas Carolina, године 1350-те забадава издана, єрбо нигдѣ законе силе ніе имала, и већъ године 1357-ме натрагъ се узела. (8)

7) *Редъ земаљскога права* (Řád práva zemského) у Чешкой, изъ друге половине XIV-га столећа, до данасъ іоштъ у рукопису. (9)

Мучимо овдѣ о каснімъ питатутима, о рударскимъ законима чешкимъ, о уредбама земаљскима, о толкованю права и т. д. — Такође за излишно држимо, обширно говорити о спомеництма и лѣтописима у народа славенски, у коима се находе спомоћни извори за познанѣ старога права.

Између свы ти законика, найвећма се слажу права кунрадова у Морави (и у Чешкой) и Стефана Душана у Србіи. Стварь ова веома є важна и позора вредна; єрбо таковымъ сугласћмъ, када є годъ основано, мы смо у станю — као што є напомену-то — управо пронаћи и познати оно, што обадва та законика старославенско у себи имаю.

Предстоећа расправа само на то иде, да обѣлодани сугласѣ ово, и обясни га или свѣдочанствомъ други домаћи извора или противусловлѣмъ туђи, а тимъ да олакша изучити многе првобытне чести обштега живота у стары Славена. Мы нисмо посвећени тайнама законодавства — зато у такой важной ствари за насъ доста ће быти, ако само по-

(8) Павао Єшинъ дао є ию наштампати (Hanoviae 1617 in fol.).

(9) Вид. Časopis česk. mus., 1834., IV., 404. и слѣд.*)

*) Сада є већъ изданъ, заєдно са латинскимъ текстомъ (Ordo juris terrae) у архиву чешкомъ 1842. год., дѣлу 2., страна 76. — 135. Преводитель.

будимо оне, кои су вѣшти у знаню стародавны права и закона, да се ти после потруде, подпуно предметъ овай изяснити. — Но пре, него што къ самой ствари приступимо, потребно є, да штогодъ пробесѣдимо о догађаима и станю србскога народа за цара Стефана Душана, па тимъ разговетніе да разумѣмо нѣгове законе.

2. СРБІЯ ЗА ВРЕМЕНА ЦАРА СТЕФАНА ДУШАНА. НѢГОВЪ ЗАКОНИКЪ.

Првобытне границе старе задунавске Србіе быле су на сѣверу: рѣка Сава (10) и Дунавъ; на истоку: рѣка Морава, Ибаръ, и градъ Раса (данашньій Новый Пазаръ); на югу: рѣка Бояна съ градомъ Скадромъ; на западу пакъ: брда, коя се протежу међу рѣкама Босномъ и Врбасомъ, и одъ извора Врбаса къ ушћу Цетинѣ до ядранскога или синѣга мора. Сусѣди Срба на истоку были су Бугари, на западу Хрвати. — Цареви византински присвоявали су себи у найстарія времена право врховне власте надъ Србима, коима су ипакъ по жупама собствени ньіови жупани управляли. Међу тима жупанима было є неколико „велики жупана“, кои су често срећно бранили самосталность свою противу Византинаца и други сусѣда.

Найпосле у другой половини XII-га столећа *Стефанъ Немања*, великій жупанъ рашкій, око године 1159-те. особито по смрти цара Манойла, неза-

(10) Я бы на сѣверу ставіо границу: „Драва и Дунавъ.“ Познато є, да є Сремъ было подъ србскимъ кралѣвима (кнезъ Лазаръ было є управитель у Срему), а историци намъ ясно не кажу, кадъ є управо Сремъ подъ Србію пао, нити є познато, да є кои одъ новіи народа (после Римляна) пре Срба у Срему се населіо; слѣдователно дая се заключити, да є Сремъ, са краевмъ еднымъ Славоніе до Драве, стародревна држава србска. Преводитель.

высна себе учини, и тимъ кодъ Срба оснує кралѣвску династію. Династія ова снажно є владала у Србіи два читава столећа, и државу свою у срећнима войнама знатно ризширила на югу и на истоку. — После Неманѣ, кои се године 1195-те покалуђери, владао є сынъ нѣговъ *Стефанъ*, презименомъ *Прввѣнчаный*, до године 1224-те, за ньимъ пакъ три нѣгова сына: *Радославъ*, до године 1230-те, *Владиславъ* до године 1237-ме, и *Стефанъ Урошъ*, презименомъ *Великій Краль*, одъ године 1237-ме до 1272-те; за ньимъ нѣгови сынови: *Стефанъ Драгутинъ*, до године 1275-те, и *Стефанъ Милутинъ*, презименомь *Свѣтый Краль*, одъ године 1275-те до 1321-ве, одъ године пакъ 1321-ве до 1336-те последнѣга сынъ, *Стефанъ Урошъ*, презименомь *Дечанскій*, отацъ цара *Стефана Душана*, о комъ мы овдѣ говоримо.

Већъ Стефанъ Неманя државу є србску распространіо на югу и на истоку, а измећу наслѣдника нѣговы особито Стефанъ Милутинъ и Стефанъ Дечанскій многе су землѣ отели одъ Бизантинаца и Бугара. Али найвећій освоитель на престолу србскомъ, одъ године 1336-те до 1356-те, было є нашъ *Стефанъ Душанъ*, презименомъ *Силный*. — Онъ є, осимъ Србіе, у силнима рукама своима, држао и читаву Маћедонію, Албанію, Тесалію и Епиръ, тринаестъ є понайвише сретны ратова водіо съ Грцима, присвоіо себи назывъ *цара*, сыну пакъ своме назывъ *краля*. — Само нагла неочекивана смрть, у средъ витешкога воєваня, не даде му, да добыє Цариградъ и пренесе сву грчку државу на Србе, као што є науміо было. То се догодило башъ оне године (1356-те), кадъ су Турци првый путъ силновито навалили у Европу. (11)

(11) І. К. Енгелъ — тай вредный побратимъ славеногубителя Гебхарда — начертао є овога узвышенога владаоца цр-

У народу србскомъ овога времена была су четири реда: *духовный*, *племићкій*, *грађанскій* и *селячкій*. — Само прва два реда уживала су политична права.

Редъ *духовный* види се да є кодъ Срба было велике власти, као што є заиста надъ великима и маняма и господаріо. У овай редъ спадали су єданъ патріярхъ, око двадесетъ митрополита и владика (архієреа), множина игумана, свештеника (попова) и калуђера (монаха).

Племићи, као у Чешкой и Польской, были су двояки, т. є. *велики* и *мали*, србски: *властели* и *властеличићи*. У редъ прьы (т. є. велики) спадали су: *кнезови* (comites), *велможе* или *бояри*, и просто *властели* (дворяни, господа), међу ньима такође понегди є рѣчь и о *властелину стѣгоноши* (12) (стѣгоноша=заставникъ=знаменоносацъ=баряктаръ). *Властеличићи*, были су то, што у Чеха wládykowé (слободни властници, слободняци, libertini) и dědinníci (баштиници). Спрођу простоте и поданика свои племићи называли су се *прояри*, *господари*.

Царски и земальски чиновници — войнички и политични — безъ сумнѣ су были племићкога реда. Жупани велики у законику душановомъ већъ се више не напоминю, ако се и говори ту често о жупама (а малы жупа врло є много было). Войнички

нима бонма — и само у оваком обличю до садъ га познае Европа. „Quisque praesumitur bonus“ (т. є. о свакомъ се предпоставля да є добаръ) обште є правило, али не за Славене у ова два превећъ добромыслећа историка То има свой узрокъ: тимъ є лакше было доказати, да се Славени онда текъ спасти могу, кадъ се понѣмче и помацаре.

(12) Господаръ, кои є подъ собственомъ заставомъ чету у ратъ водіо. Преводнтель.

чиновници именовали су се: *еойводе*, *краишници*, *кефаліє* (капетани, *поглавари*); међу политичнима налазимо: *судіє*, *кнезове* (comites), *примикиріє* (primicerii), *владалце*, *прѣстайнике* и *челнике*. Какова є дужность была последньи, незнамо. — Пре тога, у XII-стомъ вѣку, напоминяли су се уобште само *десетници*, *петдесетници*, *сатници* и *тисућници*. Но у доцніє доба о ньима нигдѣ говора нема, осимъ о *сатницима*. (13)

Грађани, кои су се, дѣлили на *млађе* и *старіє* (14), имали су повластице или привилегіє своє — преимућства нека — већъ за времена душанова, и свуда су были слободни, али безъ сваке политичне моћи. Жительи по градовима были су већиномъ трговци.

Люди по селима именую се у законима *меропси* (неропси), *себри* и *отроци*. Какова є, и є л' какова међу овима разлика была, не можемо сада поуздано казати. О „*меропсима*" свагда се говори као о земльодѣлцима или тежацима; „*себръ*" чини се да є значило уобште не-„властелина" или противно (oppositum) „*властелину*" или „*племићу*": тако н пр. свакій меропхъ быо є себръ, али свакій себръ ніє быо меропхъ. Мыслимъ, да су „*отроци*" были тѣломъ и

(13) Извѣстіє ово за испытателѣ стародавны закона, по нашемъ мнѣнію, врло важно, узели смо изъ г. Шафарика исторіє србске кньижевности (у рукопису), кои є то узео изъ домитіанова животописа Стефана Неманѣ. Мѣсто сатника доцніє су заступили, као што Луціє говори, кнезови (comites).

(14) Historia Prawdodawstw słowiańskich przez Wacława Alexandra Macieiowskiego Dra Prawa i Professora w Alexandrowskim Uniwersytecie w Warszawie. Нѣмачко изданѣ одъ F. J. Buss-a и M. Nawrocki-a, Stuttgart und Leipzig 1835., Th. I. S. 61. Преводитель.

иманѣмъ собственость другога, т. є. были су наслѣдно добро, па се нису могли преселити куда на другу страну (Hörige, Leibeigene). Осимъ овы поданика находимо такође селяке подъ именомъ покорены народа, као што су: *Власи* (пастири), *Арбанаси* (Арнаути, Албанци), *Цакони* и *Саси*.

Законодавство и обштинско управлянѣ землѣ уређивало се свагда на *сбору* (земальскомъ сабору, скупштини). Овамо су позывани выши духовници и племићи велики и мали. И тай законикъ — о коме говоримо — быо є на такой скупштини, са сугласѣмъ и приволѣнѣмъ свію скупштинара, изданъ и потврђенъ године 1349-те дана 21-га Мая, и године и 1354-те незна се кога дана.

Надписъ и почетакъ є овога законика:

„Ꙁаконь бл҃говѣрнагѡ цара Стефана, вь лѣтѣ ҂ѯѡнꙁ., индиктиона в҃. въ праꙁдникь вьꙁнесенїа гн҃ꙗ, мц҃а Маꙗ ка҃ дьнь.“

§. 1. „Сьиже ꙁаконникь поставлꙗемь ѿ пра̀вославнаго сьбора нашего, сь прѣосвѣщеннымь патрїархомь кѵрь Іѡ̀анникиѥмь, и вьсеми архиереи и цьрковныки малими и великими, и мною бл҃говѣрнимь царемь Стефаномь, и вьсеми властели царствами, мали̇̀миже и вели̇̀кими.“

Закони, године 1349-те уређени, свршую се съ параграфомъ 135-тимъ. За ньимъ є простый надписъ: „Вь лѣтѣ ҂ѯѡѵв. индиктн҃ѡнь ꙁ҃.“, и безъ далѣга поговараня одма иде §. 136 тый до 200. Съ овымъ є конацъ законику.

Шафарикъ у бечкимъ лѣтописима за кньижевность ([15]) год. 1831-ве обширно є говоріо о рукописима, у коима се законикъ тай сачувао. — Чи-

(15) Jahrbücher der Literatur, Band 53., Anzeigeblatt, Seite 38 — 43.

татель, кои є радъ што више о нѣму знати, нека тамо погледа. — Овдѣ у кратко само напомьнѣмо, да найстаріи (16) и найлѣпшій, али не подпуный рукопись єсть одъ године по прилици 1390-те, наймлађій пакъ, али найподпуніи, одъ године 1700. — Іошть реѣи валя, да є законикъ душановъ штампанъ српски у IV-той свески раићеве исторіє, а нѣмачкій преводъ изъ Раића у енгеловой исторіи Србіе и Босне (17). Али ово ніе правый душановъ законикъ, него неуредна нека смѣса: ту су ти и нѣгови закони и властаресовъ правилникъ (црквено право)! Тай текстъ мора быти посао каквога худога незналице, кои га є іошть и смѣшнима погрѣшкама наружіо. — У „*Српскомъ Лѣтопису*“, г. 1828-ме, свезки 3-ћой и 4-той, стои текстъ рукописа одъ год. 1700, гдѣ су многи листови и чланови писаромъ изпремет-нути, и нису на правомъ мѣсту ставлѣни. — Овай важный споменикъ славенскога законодавства ніе дакле до сада критично изданъ. Таковъ ћемо онда текъ добыти, кадъ Шафарикъ намыслѣна своя „Monumenta Serbica“ изда. Међутимъ добавили смо одъ овога пріятеля речене рукописе, извадили смо себи изъ ньи оригиналный текстъ душанова законика, кои се на 200. параграфа дѣли. Свуда смо се држали (и у параграфираню) найстаріега рукописа одъ 1390-те год., но кадшто смо изъ другога црпити морали, єрбо на жалость у оному нема до 70 па-

(16) Викторъ Григоровићъ, професоръ славенске литературе при университету казанскомъ у Русіи, год. 1846-те нашао є у Бугарской іошть старін вдавъ рукописъ, кои се сада чува у царской библіотеци у Петрограду. (Види Србске Новине бр. 95., одъ 29. Нов. 1846.)

Преводитель.

(17) J. C. v. Engel, Geschichte von Serbien und Bosnien. Halle. 1801. in 4. S. 293. — 310.

раграфа, то єсть предъ §. 151-вымъ нема читавы єданаестъ, а после § 152-га свію осталы до края.

Да бы лакше и очевидніє показали, у чему се слажу закони србски, у чему ли се разликую одъ стары чешки и страны, раздѣлиħемо савъ нашъ предметъ на неке чланке. — Но у томъ ни мало се неħемо држати каквога систематичнога реда.

3. О ОБШТЕМЪ ЄМСТВУ.

Ово *ємство* или *обште поручанство*, *одговорность*, ruka společná, ručení společne, universalis fidejussio, (die Gesammtbürgschaft), было є особита юридичка (судейска) уредба у стары Славена. По нѣму, ако се у коіой околини каково зло учини, морала є сва *околина* (vicinia), т. є. сви сусѣди и сажительи села или котара (territorium), заєдно одговарати и ємствовати. Кадъ пакъ нису могли наħи зликовца и суду га предати, сви су скупа плаħали за злочинство опредѣлѣну глобу.

У душановомъ законику амо спадаю §§. 21., 55., 64., 69., 90., 98., 99., 125., 144., 157., 158., 179., 180., 184., 189., и 197. Све ове параграфе не можемо овдѣ наводити. Ево неколико само одъ тога рода:

„§. 64. Аще кто ѹмрѣть, а имать ѥдино село ѹ жѹпѣ или междѹ жѹпами: что се ꙁло ѹчини томѹꙁи селѹ пожегомь или чимьлюбо, ономѹꙁи селѹ вьсѹ тѹꙁи ꙁлобѹ да плати околина.“

„§. 64. Ако ко умре, а има єдно село у жупи или меħу жупама: што се зло учини томе селу пожаромъ или ма чимъ, ономе селу сву ту злобу да плати околина.“

„§. 98. Аще кто ѹжежеть кѹкю, или гѹмно, или сламѹ, или сѣно по пиꙁме

„§. 98. Ако ко запали куħу, или гувно, или сламу, или сѣно изъ пиз-

комꙋ, да сьжегꙋ̀ть ѥ̑го огнѣмь. Аще ли се ненаїнде, да га дасть тоꙁи село; аще ли га недасть, да плати тоꙁи село, что бы пожегы платилъ.“

„§. 99. Аще ли кто ꙋжежеть изьвьнь села гꙋмно или сѣно, да плати околина, или да дасть вьжегшаго.“

„§. 125. Градска ꙁемлѧ, що ѥсть около града, що се надиѥ хꙋси или ꙋкраде, да плати вьсе тоꙁи околина.“

„§. 180. Ако се надиѥ ꙁлатарь ꙋ градꙋ кове динаре беꙁь волѣ цареве, да се ꙁлатарь ижеже, а градь да плати глобꙋ что рече царь.“

ме коме, да га сажегу огнѣмъ. Ако ли се не нађе, да га да то село; ако ли га не да, да плати то село, што бы платіо онай, кои є запаліо.“

„§. 99. Ако ли ко запали изванъ села гувно или сено, да плати околина, или да даде онога, кои є запаліо.“

„§. 125. Градска земля, коя є око града, ако се на ньой нађе лупежъ или што украдено, за то све да плати околина.“

„§. 180. Ако се нађе златаръ у граду да кує новце безъ волѣ цареве, да се златаръ спали, а градъ да плати глобу што заповѣди царъ.“

Да є оваковы закона было и у старой Чешкой довольно доказа находимо у споменицима одъ XII-га и XIII-га столећа. И одавде ћемо дакле нешто извадити; и то прво изъ повластице краля Премисла Отакара I-га, кою є онъ 10-га Марта год. 1222-ге дао духовномъ реду у Чешкой.

„Quandocunque fur capitur in aliqua villa, sola domus, in qua furtum invenitur, publicetur, vicinae vero domus in pace permaneant; poenam ta-

„Кадъ се годъ крадльивацъ ухвати у селу коме, онда само кућа, у коіой се крађено нађе, да се прокаже, сусѣдне пакъ куће да остану на

men, scilicet CCC denarios, cum aliis persolvant. Hanc autem poenam aleviare volumus, qua quando quis interficiebatur in aliqua villa, et interfector non capiebatur, quilibet rusticus in CC denariis condempnari solebat: nunc nos mitius agentes cum eis, volumus ut tota villa in CC denariis condempnetur.“

миру, али глобу, т. є. 300 динара, са другима да плаћаю. Кадъ бы ко убієнъ быо у селу комъ, а убица се не бы нашао, свакій є селякъ осуђенъ бывао плаћати 200. динара. Ову глобу мы олакшати желећи, и блажіе са селяцима поступаюћи, хоћемо, да се читаво село са 200. динара казни.“

У повластици, коя є у исто време намастиру бревновскомъ дана, ово се читати може:

„Nec graventur homines in villis Breunoviensibus, quando aliquis occisus vel strangulatus, quod hlava nuncupatur, infra campos alicujus villae projectus ab iniquis hominibus reperitur, per quod pauperes calumniose puniuntur, etc.“

„Нити да се глобе люди у мѣстима намастира бревновскога, кадъ се на полю кога села нађе човекъ, кога бы зликовци убили или удавили были, што се глава зове, єръ се тимъ сиромаси неправедно казне и т. д.“

Таково ємество обште было є у закону и обичаю и кодъ други славенски народа. То свѣдочи одломакъ овай изъ споменика польско-слескогъ одъ 13-га Децембра 1253-ће године: ([18])

„Quodsi solutio capitis super viciniam ceciderit, homines episco-

„Ако глоба за глави на околину падне, то владичини или глогов-

(18) Tschoppe u. Stenzel Urkundensammlung 1832. p. 332.

pi vel Glogoviensis ecclesiae, qui sunt de illa vicinia, solvant dominis suis portionem, quae ipsos contingit, etc.“

ске цркве люди, кои бы изъ те околине были, да плате господи своіой дѣлъ, кои на ньи припадне, и т. д.“

Знамо, да є то и кодъ стары Руса владало. Кнезъ Ярославъ, или болѣ нѣгови сынови, узимаюћи законе своє већомъ страномъ одъ Нормана или Варяга, уредили су плаћанѣ германске *вире* (Wergelt) на мѣсто славенске *главе*, и такође заповѣдили су, да є то само зликовацъ платити дужанъ. (19) Но ипакъ обичай славенскій, кои се у людма одъ давна укореніо, ячій и силніи быо є увѣкъ него самъ законъ. Тако се у доцніимъ законима, подъ именомъ *дивіє вире* („дикая вира“), виђаю трагови некадашнѣга обштега ємства. Єръ заиста вели се тамо; (20)

„Аще кто ѹбїєть княжа мѹжа въ разбои, а головника не изищѹтъ, то вирнѹю платити въ чїєйже верви голова лежитъ, и т. д.“

„Ако ко убіє кнежевога човека у бою, а убица се не нађе, онда виру нека плати она околина, у коіой глава лежи, и т. д.“

„Оже кто невложитъ ся въ дикѹю вирѹ, томѹ людїє непомагаютъ, но самъ платитъ.“

„Ако ко не ступи у обште ємство, томе люди нека не помажу, но самь да плати.“

Русима є дакле на вольи стояло, или ступити съ другима у обште ємство, или не ступити. Оно є было по обичаю Славена, ово Германа.

(19) Ewers l. c. pag. 306. §. 18.

(20) Rakowiecki l. c. tom. II. pag. 45. 47.

Готово у свима повластицама духовнога реда чешкога одъ XIII-га столећа говори се о *глави*, о *своду*, о *нароку* и т. д. Што бы поданици црквены добара за главу, за сводъ, за нарокъ крало плаћати морали, то се у овима повластицама заповђало, да своимъ господарима плате, или пакъ поданици одъ такова плаћаня слободни да буду. Милости оваке саме по себи быле бы доста маловажне, кадъ се при ньима не бы было пазило на обште ємство. Зашто кадъ бы свакій поданикъ морао глобу платити само за своє злочинство, то црква одъ туда не бы велике користи имала, будући се злочинства често догађала нису. Но поводомъ обштега ємства морали су сви плаћати, кадъ се є годъ каково зло у ньіовомъ краю тайно учинило. Свакояко дакле ту є на свакога жителя чешће долазило плаћати. Дужность ова и обвезаность свію скупа у читавой околини, веома є добро средство за умалћић злочинства у народу, єрбо є свакій житель пазити и гледати морао, да се ништа зло не догоди у нћговоме краю. Но скупа є то было и велико бреме за свакога. Често є и онай човекъ, кои ништа кривъ ніє, морао за кривца плаћати и тако кривъ быти. Пошто су друга господа на црквенима добрима то примћтила, и они замолише краля, да се и ньіови люди ослободе обштега ємства. Нћмачке населбине у землю дођу. Ове се томе никада подвргнути не хтћдоше. Кадъ су се потомъ почела сва готово села у Чешкой по нћмачкомъ праву устроявати, брзо є не стало обичая тога у земльи чешкой, тако, да већъ у XIV-томъ столећу ништа се више о нћму ніє чуло. У Срба се напротивъ наредба та до найновіи времена задржала. Говори заиста Вукъ Стефановићъ у своме рѣчнику подъ рѣчи *крвнина* (Blutgeld, pretium sanguinis, по старо-чешкомъ hlawa): „У Турскоj је крв турска

1000. гроша а српска (и свакога другог рипћанина) 1001. грош (тако приповиједају). Крвнину не плаћа само онај, кои је учинио крв, него сво оно село (а кашто и више оближьи села заједно), ће је крв учиьена (кадъ се крв учини у варопи, онда и Турци морају плаћати крвнину). Крвнина се неплаћа само кад човек убије човека, него и кад човек умре на путу од зиме, кад се утопи у воду, кад падне с дрвета, или с коња те сломи врат; или ода шта му драго он умръо, само кад га нађу на путу или у пољу мртва (такови се човек не смије прије саранити, докъ не дођу Турци да га *чиие ћеш*). Турци слабо траже крвника, него ишту крвнину: зато крвник доста пута утече у другу нахију док људи плате крвнину и мало позабораве, па послије опет дође натраг, и нико му се не чини ни вјешт осим рода онога, кога је он убио (а с родом мора да се мири: зашто ће убити и они њега)." (21)

Ніе намъ потребно доказывати, да є таково обште ємство было необично и нечувено кодъ свы германски народа. Фаєрбахъ и Вайске то су већъ доказали. (22) Осимъ славенски народа цвѣтала є наредба та, у колико знамо, кодъ стары Англосаса у Англіи. Цѣла судейска система њіова башъ онима точкама показуе особиту сродность са славенскомъ, у коима се разликуе одъ обште германске системе. (23) Доста чудно!

---

(21) Види Вука Стефановића „Српски Рјечник," у Бечу 1818 стр. 338.

(22) E. A. Feuerbach de universali fidejussione, quam Germani Geſammtbürgſchaft vocant. Norimbergae, 1826., 8. — Dr. Jul. Weiske, die Grundlagen der früheren Verfaſſung Deutſchlands. Leipzig. 1836. 8. (pag. 39. sq.)

(23) О англосаскомъ праву писао є особито G. Phillips: Geſchichte des angelſächſiſchen Rechts, Göttingen, 1825. 8.

БИБЛИОТЕКА
МАТИЦЕ СРПСКЕ

4. О ГЛАВИ. О ВИРИ.

Напредъ смо већъ напоменули *главу* и *виру*. Зато ћемо се одма пустити у обширно расматранѣ о њима. Изъ наведены горе споменика види се ясно, да є *глава* значила у старомъ закону чепкомъ: 1.) *убой*, убиство, човекоубиство; 2.) *мртво тѣло* убієнога; 3.) *судоводство* и суђенѣ о убиству; и 4.) *глобу*, коя се плаћала крало и кралѣвскимъ званичницима и пріятельима убієнога.

Вира, нѣмачки Wergelt, заузимала є веома знаменито и башъ главно мѣсто у старимъ правима и законима чепкимъ. Wergelt сложено є изъ рѣчи Wer (vir, мужъ) и Gelt (pretium, цѣна) (24) и значи *цѣну мужа* или *цѣну човека*. Ово є было готово у свы германски народа главный знакъ разлике међу редовима. (25) Обично се тамо ставля невольникъ (litus) на половину цѣне човека слободнога (liber), а овай опетъ или на половину или текъ на трећій дѣлъ цѣне племића (nobilis) и т. д. У найстаріой Баварской н. пр. цѣнѣнъ є невольникъ на 80 солида, слободнякъ на 160, племићъ на 320, човекъ одъ племена Аглонфинга на 640, а владаюћій војвода на 960 солида. У другимъ земляма то є другче мѣняно и на више разлика раздроблѣно было. Ова се вира съ почетка плаћала као глоба за убієнога човека по нѣговомъ стаю или реду, т. є. 80 за убієнога невольника, 320 за племића и т. д. На-

---

(24) Jak Grimm, deutſche Rechtsalterthümer, Göttingen, 1828. pag. 650., 651.

(25) K. F. Eichhorn, deutſche Staats- und Rechtsgeſchichte, Göttingen. 1834, 1-er B. S. 301.: „Die Abſtufungen der Stände werden in allen germaniſchen Volksrechten durch die Verſchiedenheit des Wergeldes bezeichnet.“ т. є. „Ступньи редова у свима правима германски народа означаваю се разликомъ вире.“

лази се ипакъ, да є н. пр. и заклетва єднакомъ мѣромъ цѣнѣна по станю. Зато се заклетва слободняка узимала само за половину важности супротъ заклетве племићеве.

За убиство се дакле плаћало и подъ славенскомъ *главомъ* и подъ германскомъ *виромъ*. Но каква є међу њима разлика? У виду незнатна, али у ствари важна. Вира гледи на станѣ убієнога, глава на чинъ и станѣ убице. У Славена глава є цѣнѣна као глава, у Германа є станѣ грађанско цѣну главе рѣшавало и опредѣлявало. Ако є вира плаћена, то є убиству задовољно; али кодъ главе морао є зликовацъ каяти грѣхе, милость одъ пріятеля убієнога тражити, и съ њима се помирити. Ако є у Славена убіо племићъ селяка, више є зато платіо, него селякъ за племића, єрбо є имућніи быо, и плаћанѣмь више новаца за главу пре є милость получити могао. Напротивъ селякъ не могавши више платити, иначе є казнѣнъ бывао. Но то ћемо најболѣ дознати изъ примѣра и довода, кое овдѣ ставлямо.

У законима кунрадовимъ каже се изрикомъ о убиству:

„Quicunque nobilis vel rusticus occiderit aliquem, CC denarios solvat curiae et alias recedat et quaerat gratiam et uxor sua in pace sedeat et indempnis.“

„Кои бы годъ племићъ ил' селякъ убіо кога, 200. динара нека плати суду, и нека иде кудгодъ, и милость моли, а жена нека му остане на миру и безъ глобе.“

У повластици цркве прашке одъ 2-га Юлія 1221-ве године стои:

„Si quis in bonis episcopatus vel ecclesiae

„Ако ко на добрима епископіє ил' цркве праш-

Pragensis homicidium praesumpserit perpetrare, et homicida evaserit, consanguinei interfecti reum jure terrae perquirant, ita tamen. quod homines ecclesiae et episcopatus conserventur indempnes.“

ке усуди се кога убити, па човекоубица постане, сродници убієнога правомъ землѣ нека кривца траже, али тако, да се люди цркве и епископів не глобе.“

О „реду права земальскогъ“ у Чешкой горе смо говорили. Онъ цѣлу тужбу и судоводство о „глави“ — како є у XIV-стомъ столећу у обичаю было — обширно описує у 42 прва параграфа своя, тако да ніе можно изводе изъ ньи овдѣ прилагати. Но уобште то примѣтити морамо, да ни тамо никаквога трага о вири нема, ако се иначе и гледа на разлику станя, (и то кадъ се судомъ тераю на двобой, а не при убієноме).

Закони душанови о глави (убиству, крвнини) овако говоре:

§. 93. Аще убиєть властелинь себра в градѣ или в жупѣ или в катунѣ, да плати тисѫщѫ перперь. Аще ли себрь властилена убиєтъ, да мѹ се обѣ рѫцѣ ѿсѣкѹть и да плати т̄ перперь.“

„§. 93. Ако убіе властелинъ себра у граду или у жупи или у стану, да плати хиляду перпера. Ако ли себръ властелина убіе, да му се обадвѣ руке одсѣку и да плати 300 перпера.“

„§. 87. Кто иѣсть пришль нахваницомь по силѣ, и сѣтворилъ убиство, да плати т̄ перперь, аще ли бѫдеть пришль нахваницомь да мѹ се обѣ рѫцѣ ѿсѣкѹть.“

„§. 87. Ко ніе навалице и силомъ дошао и учиніо крвь, да плати 300 перпера; ако ли є навалице дошао, да му се обадвѣ руке одсѣку.“

„§. 88. И где се ѡбрѣщеть ѹбистко, онꙁи, кои бѹдеть ꙁаьрваль бой, да ѥсть крикь, аще се ѹбиѥ.“

„§. 88. И гдѣ се нађе крвь, онай, кои буде завео кавгу, да є кривъ, ако се убіє.“

У §§. 95-томъ и 96-стомъ исты закона заповѣда се: ако ко убіє човека духовнога (архієреа, свештеника и калуђера, безъ разлике), да се обѣси, а ако ко убіє отца, или матерь, или брата, или дѣте (опетъ безъ разлике), да се спали на ватру. Ово є найвећа казань, кою законикъ овай прописує. Іоште ясніє показує се у глобама за срамоту, да вире было ніє, и да се за ню ніє ништа знало.

„§. 50. Властелинь, кои опсѹѥ и осрамоти властелиѵища, да плати р҃ перперь; и властелиѵищь аще ѡ҆псѹѥть властелина, да плати р҃ перперь; и да се биѥть станы.“

„§. 50. Властелинъ, кои опсує и осрамоти властеличића, да плати 100. перпера; а властеличићъ ако опсує властелина, да плати 100 перпера и да се біє штаповима.“

„§. 51. И аще властелинь или властелиѵищь ѡпсѹѥ себра, да платить р҃ перперь; аще ли себрь ѡпсѹѥ властелина и властелиѵища, да платить р҃ перперь и да се ѡсмѹдить.“

„§. 51. А ако властелинъ ил' властеличићъ опсує себра, да плати 100 перпера; ако ли себръ опсує властелина или властеличића, да плати 100 перпера и да се жигоше.“

„§ 86. Кто реѵе бабѹискѹ реѵь, аще бѹдеть властелинь, да платить р҃ перперъ; аще ли себрь, да платить в҃і перперь и да се биѥть станиѥмь.“

„§. 86. Ко узврача, ако буде властелинъ, да плати 100 перпера; ако ли себръ, да плати 12 перпера и да се біє штапомъ.“

Изъ овы примѣра, одъ кои бы іоштъ много навести могли, свакій ће читатель увидити разлику између главе и вире, и да вира славенска ніє. Но напротивъ тога, почемъ виру са свомъ нѣномъ постепености налазимо у цѣлой „правди руской,“ не можемо не признати, да є на старо законодавство руско великій упливъ имала норманштина или варяштина.

5. СВОДЪ. ЛИЦЕ.

Осимъ *главе* найчешће у чешкимъ споменицима одъ XIII-га столећа говоръ є о *своду*. Ласно се доказати дає, да се рѣчи овомъ смѣра сасвимъ на нешто друго, а не што є быо *сводъ* у доцніимъ законима чешкимъ: но шта є овай старый сводъ значіо, никако се достаточно обяснити не може. Ипакъ рѣчь та и уредба налази се и у други славенски народа, као у Руса и Срба. Законици ньіови сводъ намъ болѣ обясняваю.

Правда руска найясніє опредѣлява *сводъ* овако:

„Аще кто познаєть своє, что бꙋдєтъ погꙋбилъ, или ꙋкрадєно что ꙋ него, или конь, или портъ, или скотина: то нє рци ємꙋ „сє моє“ но „пойди на сводъ, гдѣ єси взялъ“; сведитєся, кто бꙋдєтъ выноватъ, на того татба снидєтъ; тогда онъ своє возмєтъ, и т. д.“

„Ако ко позна своє, што є изгубіо или што му се украло, или коня, или хальину, или говече, онда нека не рече нѣму (т. є. тому, кои га има): „то є моє,“ него: „оди на *сводъ*, гдѣ си то узео“; чините сводъ, и кои буде кривацъ нађенъ, на томъ ће крађа остати, и онай нека узме свою стварь, итд.

„А оже бꙋдєтъ въ одномъ городѣ, то ити истцꙋ

„А ако є то у єдномъ мѣсту, онда тражитель

до конца того свода; будеть ли сводъ по землямъ, то ити ему до третяго свода; а что будетъ лице то, то ему третiему платити кунами за лице, а съ лицемъ ити до конца свода, а истцу ждати прока; а гдѣ снидетъ на конечнаго, то тому все платити, и продажу."

нека иде до конца тога свода; но ако є сводъ по земльи, онда да иде до трећега свода, и ту што буде вредило лице (т. є. украдена стварь), то онай трећій нека му плати кунама ([26]), а овай трећій нека узме лице и нека иде съ ньиме до конца свода, а тражитель нека чека край; а кадъ сводъ дође на последнѣга: тай све да плати, и глобу."

„А изъ своего города въ чюжу землю свода нѣсть, и т. д.

„А изъ свога града у туђу землю свода не има, и т. д."

По овоме већъ ласно ће се разумѣти слѣдуюће рѣчи изъ закона кунрадовы:

„Quando ducitur, quod dicitur z u o d, debet adesse castellani nuntius, judicis et villici et kamerarii, et unus vel duo de vicinatu illo; et ultra tres non ducatur, sed in tertio remaneat; et si convictus fuerit, CC in cameram regis reddat denarios, et illi, qui dicitur povod, satisfaciat."

„Кадъ се води тако реченый *сводъ*, то мора при томе быти посланикъ жупана, и судіє и кмета и коморника, єданъ или двоица изъ сусѣдства; и на више него на 3-гъ да се не води сводъ, него на 3-мъ да престане; и ако убѣђенъ буде, 200 динара да положи кралѣвской хазни, и осимъ тога нека и ономъ, кои се зове поводъ (т. є. тражитель), плати."

Сводъ дакле съ почетка было є право, да чочекъ са себе скине обѣђиванѣ о крађи. То се

(26) Der Marder, mustela martes. Linn.

пакъ овако чинило: украђена стварь, т. е. лице, ведена є была одъ онога, кои є имао, до тога, одъ кога є купіо или добыо, и то дотле, докъ се не бы дошло на *последньега*, т. є на онога, кои ніе могао казати, одъ кога є има: зато є тай по закону држанъ быо за крадльивца. Таковый крадльивацъ морао є не само накнадити штету *поводу* (поводнику, тражителю), него и хазни кралѣвской или кралѣвскимъ званичницима особиту глобу платити. Кадъ бы сводъ пао на неизвѣстнога, н. пр. побѣгавшега (обично є было, да зликовацъ свода на себе ніе дочекао), то є, због общтега ємства, за нѣга задовољнѣ дати и глобу платити морало читаво село или околина. Зато є сводъ быо веома теретна стварь. И шта више, не само кадъ є крадльивацъ ухваћенъ и лице нађено, него и кадъ бы се трагъ крадльивцу и ствари украђеной гдѣгодъ изгубіо, опетъ є село или околина, гдѣ се крађа догодила, безъ разлике казнѣна бывала. То свѣдоче ови чланци изъ чешки споменика:

„Quandocunque fur capitur in aliqua villa, sola domus, in qua furtum invenitur, publicetur, vicinae vero domus in pace permaneant; poenam tamen, scil. 300. denarios, cum aliis persolvant (1222. Mart. 10.)“

„Кадъ се крадльивацъ ухвати у коме селу, сама кућа, гдѣ є крађена стварь нађена, нека се прокаже, остале пакъ куће да остану на миру; но казань, т. є. 300 динара, са другима да плате. (1222., 10. Март.)“

„Si vestigia rei furtivae secus alquam villam deperierint, eadem villa occasione ejusdem furti nullatenus puniatur. (1229. 17. Mart.)“

„Ако трагови крађене ствари у коме селу не стану, то село због те крађе никако да се не казни. (1229. 17. Марта.)“

И зато се у чешкима споменицима о *своду* највише говори као о *глоби*. *Плаћанѣ свода* исто тако често се тамо напоминѣ, као и плаћанѣ *главе*, а то изъ узрока, о комъ смо горе бесѣдили.

Душанови закони у §§. 91-вомъ и 188-момъ изрикомъ говоре о *своду*, и то у истомъ смислу као и правда руска и споменици чешки. Такође и §§. 90-тый, 115-тый, 132-гій, и 148-мый о той наредби говоре, ако се у њима и не напоминѣ рѣчь „*сводъ*“. Но и овдѣ већъ сводъ више се узима као глоба при судейскомъ истраживаню краће, а не као гореописаный начинъ поступка парничнога, или судоводства.

Лице є уобште значило corpus delicti, у старомъ германскомъ праву тако названый „blickender Schein.“ Рѣчь ова — *лице* — често се напоминѣ у рускимъ и србскимъ законима; а и стари Чеси ню су познавали и употребљавали. Одтуда рѣчи *личити, доличити, обличити*, у правословномъ смислу, значе probare, den Beweis führen, überführen. *Зликовацъ* пакъ *обличеный*, или *лицемъ доведеный*, рећи ће тай зликовацъ, коега се corpus delicti има у рукама.

6. СУДОВИ, НАДЛЕЖАТЕЛСТВА (КОМПЕТЕНЦІЄ). НАСЕЛБИНЕ.

У найстарія времена судови кодъ свы Славена држани су на скупштинама, али подъ надгледанѣмъ и управлянѣмъ владаоца. У Чешкой обичай овай сачувао се страномъ до XV-тога столећа. У Прагу пакъ одъ незнаны времена бывале су држане редовне скупштине у сваке дане, кадъ се судъ држати могао, скупштинари пакъ были су заедно и судіе. (27) И будући є свака скупштина съ почетка

(27) Редовне оваке скупштине нису расписивали кралѣви, но само изванредне или тако назване „заповѣђене“ (zápovědné) скупштине, на коима се зборило само о политичнимъ дѣлима.

у одређене дане имала своє справиште (placita provincialia): зато є и свака жупа држала собствене судове іошть одъ найстаріи времена. Ови судови одъ старине у Чешкой звали су се *цуди* (caudi) или *поправе* (poprawy). Да бы се поредакъ обдржавао и правица свакоме дала, владаоци су кодъ ти судова поставляли особите званичнике, *цударе* или судіє, *поправце* и т. д. Жительима скупштине су често на терету быле, и зато нису хотѣли за ньи времена трошити и трошка правити. Због ове мекоте ньіове, судови почели су прелазити у власть владалца и нѣговы званичника. Особито зато, што су глобе, коє се за кривице плаћаху, быле готово само у новцу, и приносиле су владаоцу не малый доходакъ. Зато већъ у XII-томъ столећу видимо, да є судейска власть у Чешкой, особито выша, држана была за право кралѣво (regale). Ништа манѣ и онда, а и доцніє іошть вієћали су и парнице пресуђивали присуствуюћи скупштинари

Прашка *цуда* одъ постанка свога ніє была већа, него остале окружне цуде. Но течаємъ времена узвысила се она надъ осталима, а то изъ два узрока: прво, єрбо су скупштине читаве землѣ чешке држане обично у Прагу, у столици кралѣвской, дакле при прашкимъ записницама (desky, — tabulae). Тимъ су записнице те добыле важность по цѣлой земльи. Друго, єрбо су кралѣви у XIII-томъ столећу єднога племића за другимъ узимали исподъ власти цуда окружны, и на мѣсто ньи себе саме, или своя прашка надлежателства поставляли іймъ за судіє. Тако већъ у другой половини XIII-га столећа подигла су се прашка надлежателства као выши трибунали (судбена мѣста) према цудама окружнымъ, и власть ньіова, као найвыши надлежателства земальски, простирала се на читаву землю

чешку, изузимаюħи окружѣ плзенско, коега надлежателства іошть до друге половине XIV-га столеħа незавысна су остала одъ прашки. (28)

У свакой цуди чешкой, одъ стары времена, уреħенъ є био двоякій судъ, *вышій* т. є. и *маньій*. У веħемъ суду предсѣдавао є *цударъ*, или судацъ, (judex), засѣдавали су (páni, nobiles); у манѣмъ пакъ предсѣдатель є био *коморникъ* (camerarius) или *жупанъ* (štřapně, villicus), а присѣдатељи — *племиħи* (wladýkowe, milites). То показую не само закони кунрадови, него и доцніи обичай при найвышемъ суду земальскомъ у Чешкой, кои се є у нечемъ сачувао до године 1785-те. У некоимъ догаħаима судіо є особитый одборъ изъ обадва ова реда састављнъ. Кои ħе одъ обои судова о парници вієħати, іошть одъ старина ніе опредѣлявало станѣ обтуженога и супарника, него величина и важность парнице. У XIV-томъ столеħу, и у доцніе доба, то є служило за правило, да су оне парнице, у коима се о манѣ него о 100 копа (29) судило, долазиле на маньій судъ; у коима се пакъ о више него о 100 копа судило, ишле су на веħій. Є ли ова сума и пре правила ту разлику, казати незнамо. Веħій є дакле судъ вієħао не о веħимъ людма (редовима), него о важніимъ парницама свію редова безъ разлике, т. є. властелскога и селячкога; а маньій судъ не о нижимъ редовима, него о маньимъ парницама свы редова безъ разлике. Да бы доказали ово, имамо множину свѣдочанства у рукама, ако и не башъ непосредствены, но само као постраны, одъ кои ħемо некоя овдѣ навести.

(28) Види Majestas Carolina, rubr. 18.

(29) Єдна копа чешка износила є 60. комада чешки сребрны гроша. Грошъ овай био є сребрнъ новацъ одъ величине као садашнѣ по талира аустрійско.

Преводитель

Да су сви жительи прашки, пре него што су XII-га столећа уведени были у Прагу устави обштински, стояли подъ власти судіе и коморника у цуди прашкой, то намъ доказую права нѣмачки населѣника у предграђу прашкомъ, коима є іошть краль Вратиславъ допустіо, да имаю свога собственогъ судца. Єрбо се говори у споменику Боривоя II-га одъ године 1101-ве, и Собѣслава II-га одъ године 1178-ме, да населѣници нѣмачки Пражане предъ найвышега коморника, Пражани пакъ нѣмачке населѣнике предъ ньіовога судца имаю на судъ позывати. Изъ други опетъ споменика ясно смо увѣрени, да су се међу Пражане у XII-томъ столећу брояли, ако и многи властели и племићи, но ипакъ понайвише люди служећи (ministeriales) и поданици. У повластицама *свію* намастира чешки и моравски, коє іймъ є дао Премислъ Отакаръ I-вый, чланакъ овай стои као некакавъ locus comunis, а имено: „да се намастирскимъ поданицима истина на земальскимъ цудама суди, но све глобе, коє бы они платити имали кралѣвской хазни и званичницина, да плаћаю самымъ намастирима.“ Шта више, коє ми є и преко мѣре чудно, іошть и самый старый чешкій „редъ права земальскога“ овако говори у латинскомъ тексту:

„Item, omnes homines civium et aliorum clericorum, residentes in villis ubicunque, pro omnibus causis ad czudam terrae citari debent, et respondere in judicio terrae, ac purgare se et alios actus judiciales facere, quemadmodum alii terrigenae

„Такође, сви люди поданици граћана и други свештеника, ма гдѣ по сели станавали, мораю се у свима парницама позвати на цуду земальску, и одговарати на суду земальскомъ, на томе се прати, и све друго, што на суду треба, чинити, како

in talibus facere consueverunt.“

су други жительи по такимъ стварма дѣлати уобичаили.“

Већъ у XIV-томъ столећу, кадъ є „редъ“ тай списанъ, обичай є овай био одъ давна застаріо. Зато се и у преводу чешкомъ чланакъ тай сасвимъ другче показує, и то тако, како є наређено было у повластицама последньи Премисловаца; н. пр.

„Tuto znamenay, že lidí osedlých arcibiskupowých ani klášterských šádný nemá k súdu zemskému pohonitì, lečby jim jich wladaři doma nechtěli prawdy učiniti; pakliby kto pohnal, a úředníci klašterští nebo arcibiskopowi nebránili toho, tehbyti lídé mají súzeni býti, jako jiní zemeníné.“

„Овдѣ знай, да нико не може на судъ земальскій позвати ни єднога одъ арцибискуповы или намастирски поданика, осимъ кадъ имъ ньіови владари дома не бы хотѣли дати правицу; ако бы ій ко позвао, а зато ништа небы бранили намастирски или арцибискупови званичници, то да се суде ти люди као и други земляци.“

Досадашня свѣдочанства важе истина само о поданицима црквенимъ и градскимъ; о властелскима и племићскима уобште немамо ни єднога свѣдочанства, и зато о ньима морамо судити само по аналогіи. Свакій, ако само у руке узме макаръ и доцніє земальске уредбе чешке, ласно ће увидити, да властели и племићи чешки сами за себе нису имали никакве заглавно-судейске власти надъ своима поданицима. Заглавный судъ (poprawa Criminalgerichtsbarkeit), одъ како є, свагда є у Чешкой было *кралѣвскій* (regale). Ако є овай судъ и имао гдѣкои властелинъ чешкій, то се є збыти могло само по

сили особитога кралѣвскога подареня, и то текъ у XIII-томъ и XIV-томъ столећу, кадъ є низвргнутъ быо старый градскій или жупный уставъ. Да є то тако, нити ко сумня, нити сумняти може. Што се нижега суда (jurisdictio) тиче, тай намъ іоштъ до сада ніє довольно познатъ. Поданици црквены и намастирски добара до после Отакара I-га завысили су одъ свои окружны судова; а за друге не знамо ништа. Одъ времена Карла IV-га, кадъ є онай старый уставъ чешкій коначно пропао, налазимо много споменика, у коима властели чешки своя пре тога собствена иманя (allodia) предаю кралю као племићску завысность (feudum nobile): и за то су уобште добывали одъ краля право, да могу судити своимъ людма. После Карла IV-га властели чешки уживали су сви таково ниже судейско право. А єсу ли ту власть имали они и пре нѣга, и у колико, опредѣлити нисмо у станю.

Ако можемо судити изъ аналогіє закона србски, то су србски властели свагда имали надъ своима поданицима право нижега суда; єръ ту читамо:

„§. 102. Аще сѹ отроци, да се сѹдеть предь своими годр҃и, како любеть за своѥ дльговє: а за цар҃евє да гредѹть прѣдь сѹдиѥ за крьвь, за враждѹ, за тати, за гѹсарє, и за прѣємь (30) людскій.

„§. 102. Ако су невольни поданици, то да се суде предъ своима господарима, како іймъ драго за своє дугове; а за цареве да иду предъ судіє, т. є. за крвь, за убиство, за крађу, за разбойништво и за преємъ людскій.“

(30) Смысао ове рѣчи ніє добро познатъ. *)

*) По свой прилици быће насилна отмица или крађа людій А Бођански у своимъ преводу истога овога дѣла (Москва, 1846. стр. 18.) каже: „Мени се чини, да то значи ятство (яташтво), т. є. сакриванѣ туђи поданика кодъ себе.“

Преводитель.

И овдѣ се дакле ясно види, да є о глави судіо царъ, (было є regale), єръ веће злочинство называ се дугомъ царскимъ, на судъ царскій спадаюће. И у Србіи у свакой „*области*“ царъ є поставляо судіє съ другима званичницима; а осимъ тога іоштъ є ту быо и судія дворскій, подобанъ чешкоме „judex curiae“, пре половине XIII-га столећа (или пре узвышеня прашкога суда за найвышій у земльи). О судовима, надлежателству и судіяма земальскимъ у законику душановомъ говоре §§. 12, 34, 102, 108, 109, 129, 147, 162, 163, 168, 170—175., 181, 182, 185, а о тераню парнице или судоводству особито §§. 56 — 62, 85, 103, 161 — 164, и 167. У свему томе много се налази сугласія међу старима обичаима чешкима и србскима, но коє мы овдѣ подробно набраяти не можемо. И овдѣ се показує разлика између великога и манѣга суда (§. 129. „сѹдове мали и велици“). Судія србскій дужанъ є быо свой судъ водити писмено и парничарима давати изводе изъ протокола свога (§. 162. и 163.), као што се то чинило и при земальскимъ судовима у Чешкой. Позове л' се неко киме на судъ, то тай пре ніє смѣо супарника свога чимъ другимъ окривити, докъ самъ себе не оправда (§. 161., а у кньизи радославлѣвой §. 88. и 89.). И тужба ніє се већъ могла рѣшавати, докъ є годъ парница траяла, но морала се само прва тужба пресудути, а не и доцнія (§. 167.), коє є у стары Чеха бывало такође главно правило. Србски „*пристави*“ (31) (о ньима є рѣчь у §§. 56, 62, 103, 106, 107, 162, 164, 172, 187.) тимъ су различни

(31) Оваковый званичникъ, шта више и само ово име нѣгово находи се и у законима угарскимъ. То є быо човекъ судіи придруженъ, да поможе судити, и да изврши оно, што є суђено, кадъ му судія заповѣди. Тамо се латински зове pristaldus. Види Decretum Colom lib. 1. Cap. 28. 29. 30. 31. Преводитель.

одъ чешки „*коморника*, bedelli“, што нису были само посланици суда или служитељи правителства, но заєдно и агенти и заступници парничара, а чешки комориици то быти нису смѣли. Посланый званичникъ правителственогъ надлежателства (приставъ, комориикъ), кои є имао обявити *погонъ* (позывъ на судъ), дужанъ є было у Чешкой имати при себи печатъ земальскій свога надлежателства; у Србіи, ако є требало на судъ позывати „великога властелина“, приставъ дужанъ є было показати му особито писмо (позывъ) надлежателства, а за остале племиће доволянъ є было и самъ печатъ надлежателства (§. 58.)· Тужитель не дође ли на опредѣлѣный рокъ, то є изгубіо парницу (§. 60.). Осимъ тога судія србскій морао є у извѣстно време ићи по области своіой, да сиротиньи правду суди (§§. 108, 173.); то исто, баремъ у найдавнія времена, было є и у Чешкой.

Редъ, кои се пазіо при „*погону*“ (позываню на судъ, citatio, Ladung vor Gericht) у старомъ праву чешкомъ много веће мѣсто заузима, него у србскомъ. И сама та стварь у среднѣмъ вѣку, кадъ су многи властели, сѣдећи у своима тврдима градовима, кадкада и читавой држави пркосити усуђивали се, далеко є тежа и важнія была него данасъ; слѣдователно и долазакъ на рочиште было є и тежій и важніи. Да бы се свака смутня у той прилици избѣгла, налагали су іошть закони кунрадови, ([32]) да

---

(32) Nullus camerarius citet aliquem, nisi certo cum testimonio eorum, quorum interest, et nominatim quilibet eorum debet ducere castellani nuntium et alium judicis; insuper duos probos viros de circumsedentibus villis; et si camerarius vadit ipse secundus aut tertius sine nuntiis beneficiatorum, si interficitur, nihil de eo respondeatur. (Ни єданъ комориикъ да не позыва кога на судъ, осимъ са извѣстнымъ свѣдочанствомъ оны, кои се тиче, а имено свакій одъ ньи има (собомъ)

коморникъ (правителственый служитель при суду, pedell) никада не смѣ самъ ићи, да кога на судъ зове, него су га увѣкъ морали пратити и съ њиме ићи посланици супарника, жупана и судіє, а најпосле баремъ два „осада“ (свѣдока изъ сусѣдства), тако, да не само онъ одъ опасности живота сачуванъ буде, него и да не бы нико могао затаити законый позывъ. Такове *осаде*, достовѣрне люде, морало є слати за свѣдоке свако село на захтѣванѣ власти у све судейске комисіє, како смо већъ напредъ и при своду напоменули. Дужность ова, слати осаде на судоводство, сматрала се као бреме, кога су люди гледали да се опросте; зато налазимо имети осада готово само у повластицама, ослобођаваюћимъ одъ њи, н. пр.

„1222, m. Mart. — Nec ullus camerarius ducat aliquem pauperem ecclesiae Brevnovensis in testimonium ad citandum aliquos homines, quod ozzzada vocatur.“

„1222. м. Март. Ни-ти икои коморникъ да води (собомъ) каквога сиромаха цркве бревновске да свѣдочи, како є онъ неке люде на судъ позывао, што се осада зове.“

„1236, s. d. — Camerarii nostrae curiae homines (in villa Lubeznic) in testimonium causae citatoriae, quod vulgariter dicitur ossa-

„1236. — Коморници наше куріє, кадъ су кога на судъ позывали, собомъ су водили људе (изъ села Любезника), да свѣдоче, што се

повести посланика жупанова и іоштъ єднога судіева; осимъ тога и два поштена човека изъ околны села; ако ли коморникъ отиде са єднымъ іоштъ или двоицомъ људій, а безъ посланика надлежателствены, па га убію, нико за нѣга одговарати неће.)

da, secum trahebant, et ejusdem villae incolas super hiis graviter opprimebant.“

„1249., 23. Jul. — Nullus camerarius aliquem pauperem ducat in testimonium ad citandum alios homines, quod vocatur ozada, nisi ad proximam villam alicujus ecclesiae suae ad castrum pertinentem.“

„1284, 6. Mart. — Eosdem fratres et ipsorum homines de gratia eximimus speciali, ut de bonis suis ad judicum, beneficiariorum vel camerariorum, videlicet bedellorum, reginostri aut quorumcunque aliorum requisitionem sive mandatum, hominem, qui vulgauiter ozzada dicitur, dare vel mittere perpetuo nullo modo teneantur.“

„1291., 23. Jul. — Villam Pobor et curiam — a praestatione et missione nuntii sive testis, qui ozzada in vulgari dicitur, — redimus absolutos,

просто зове осада, а истогъ села жителѣ тимъ су много обтереѣавали.“

„1249., 23. Юл. — Ни єданъ коморникъ да не води каквога сиромаха ради свѣдочбе, како є позывао друге људе на судъ, што се осада зове, осимъ у ков оближнѣ село своє цркве, коє бы подъ градъ спадало.“

„1284., 6. Марта. — Изъ особитогъ благоволѣня ослобоѣавамо исту браѣу и ньове люде, да са свои добара на захтѣванѣ судія, званичника или коморника, т. є. посланика кралѣвства нашега, или макаръ на чіе друго захтѣванѣ или заповѣсть, нису дужни човека, кои се обично осада зове, никада и никако дати или послати.“

„1291., 23. Юл. — Село Поборъ и курію разрѣшавамо, да не мораю давати и слати посланика или свѣдока, кои се просто осада

prohibentes, ne — a nostris et terrae justitiariis quibuslibet — de cetero requiratur.“

„1292., 10. Jan. — Nos curias et bona ac homines ipsorum, quos habent in Gurzimensi circuitu sive provincia, universos et singulos a praestatione nuntii publici sive testis, qui vulgariter ozzada dicitur, gratiose perpetuo reddimus absolutos.“

назывлѣ, и забранюємо, да у напредакъ наши и земальски судіє таковога више не изискую.“

„1292., 10. Ян. — Куріє и добра и люде ньіове, коє имаю у куримскомъ окружю или покраини, све и поєдине милостиво за свагда разрѣшавамо одъ даваня явнога посланика или свѣдока, кои се просто зове осада.“

Ова наредба о *осадама* чини намъ се да показує, да є явность играла велико коло (ролу) при судейскомъ поступку у стары Чеха, и да є она судоводству давала закону силу. Но ако и неможемо посумняти, да су славенске *осаде* и туђи *асизи* (assissy) по етимологіи єднога имена, и ако се у нечемъ међу собомъ слажу, опетъ мыслити можемо, да су различне, особито кадъ уважимо што ниже долази.

7. ПОРОТА, ПОРОТЦИ. ПОМОЋНИЦИ, ОЧИСТНИЦИ. СЛИБНЫЙ СУДЪ.

О овой, за старославенско право превважной ствари, чуймо найпре саме рѣчи закона душановы:

§. 150. „Повелєниѥ царско. Ѿ нынѧ да ѥсть порота и ꙁа много и ꙁа мало. Ꙁа велико дѣло да сꙋ кд поротци, а ꙁа помьины

§. 150. „Заповѣсть царска. Одъ сада да буде порота и за велике и за мале ствари. У великомъ дѣлу да има 24. по-

дльгь к҃і поротьсь, а за мало дѣло ѯ҃ поротьсь, и да нѣсть у нихъ родима ни пизматара. И тизи поротци да не сѹ волни ѹмирити никого, развѣ да ѡправе или да ѡкриве. И да ѥсть вьсака порота въ цьркви, и попь вь ризахь да ихь завльнеть. И у поротѣ камо се векьи кльнѹ и кого векьи ѡправе, тизи да сѹ вѣровани.“

ротца, у поманѣмъ 12., а у маломъ 6., но да не буде међу ньима ни сродника ни явнога непріятеля. И ови поротци да не сму никога помирити, него или нека га оправдаю или окриве. И да се свака порота држи у цркви, и свештеникъ у одежди да ій закуне. И у пороти на кою се страну већина закуне, или коме већина за право да, томе да се вѣрує.“

§. 151. „Како ѥсть быль законь у дѣда царева у светаго краля (33) да сѹ велiимь властеломъ велiи властели поротци, а срѣдникмь людемь противѹ ихь дрѹжина. а прочiимь ихь дрѹжина да сѹ поротци.“

§. 151. „Како є быо законъ у дѣде царевогъ, у светога краля, тако и сада да су великимъ властелима велики властели поротци, средньимъ людма напротивъ ньіова дружина, а осталымъ опетъ ньіова дружина да су поротци.“

§. 152. „Иновѣрцемь и трьговцемь да сѹ поротци половина Срьбли а половина нинахь дрѹжина по законѹ царевомѹ.“

§. 152. „Иновѣрцима (туђинцима) и трговцима да су поротци половина Срби, а половина одъ ньіове дружине по закону царевомъ.“

Параграфе 150-тый и 111-вый ставили смо по рукопису одъ године 1390., а рукописъ одъ годи-

(33) Стефана Милутина; живіо є одъ год. 1275 — 1321.

не 1700. нема на тима мѣстима рѣчи порота, *поротци*, него свуда наводи *судъ*, *судіе*. Съ параграфомъ 151-вымъ свршує се, како смо горе рекли, онай старый рукописъ, а §. 152-гій и сви остали читаю се само у рукопису одъ године 1700. Но овай и далѣ свуда говори судіє у мѣсто „*поротци*“, што доказує, да є она рѣчь изворна и стара была, да є є писатель изъ незнаня са познатіомъ „*судіе*“ замѣніо, и да є на томъ мѣсту изъ несмотрености заостала и сачувана То смо примѣтити морали, да насъ не бы §. 153-ћій смео, будући именує само *судіе*, ако ту управо о *судіяма* и ніє рѣчь, него о *поротцима*.

§. 153. „Кои се судиѥ кльнꙋ, та и ѡправе оного по ꙁаконꙋ, и ако се по томꙋ ѡправе ѡбрѣте обличениѥ истинно на онаго, кого сꙋ ѡправили сꙋдиѥ: враждꙋ по тысꙋща перперь, а потомь да нисꙋ те сꙋдиѥ вѣроване, ни да се кто одъ нихъ ни мꙋжи ни жени.“

§. 153. „Кои се судіє (поротци) закуну, па онда некога по закону оправдаю, и ако се по томъ оправданю нађе истиный доказъ на онога, кога су оправдали поротци, да узме царъ одъ ти поротаца вражду (т. є. заглавну глобу) по хиляду перпера (34), а после тога да се тима поротцима невѣрує и да се предъ ньима нико више и не жени и не удає.“

Осимъ овы параграфа у душановомъ законику іоштъ у §. 105-томъ 132-гомъ и 160-томъ говори се о *пороти*, кое ће излишно быти овдѣ наводити. Нису ли и тако §-фи 150-тый 153-ћій доста ясно показали и обяснили стварь? А сувишно бы было више доказивати оно, што є већъ бѣло-

(34) Тако су се звали ондашньи дукати. Преводитель.

дано и очевидно, т. е. да се ту говори о *пороти* или иначе о суду присежны, заклеты. Рѣчь *рота* значи *присега*, заклетва, и налази се у старимъ писмима свію славенски народа, у правди руской, у кньизи радославлѣвой, у старочешкомъ реду земальскога права и т. т. *Порота* дакле по рѣчи є *судъ по роти*, ([35]) т. є. по присеги, заклетви, судъ присежничкій, за заклетничкій, trial by jury, Geſchwornengericht. Да є дакле некада у Срба было таквога суда, ни найманѣ сумнѣ нема.

Друго є сасвимъ пытанѣ, єсу ли стари Чеси познавали *пороту*, и є ли кодъ ньи была у обичаю. Тако ясны, изворны и свѣтлы доказа, као Срби, немаю Чеси. Ако є заиста у старимъ споменицима чешкимъ и говоръ о томе, да се неколико лица закуну предъ судомъ, да бы кога оправдали, то се ту обично не разумѣваю *поротци* (Geſchworne, заклетници), него тако названи *помоћници* или *очистници* (Eideshelfer). Међу поротцима и помоћницима у ствари є разлика, али іймъ се изворный некій саюзъ одрећи не може. Обои су се бирали изъ реда тераюћи се или одъ людій ньима равны, а притомъ независно одъ правителства или владе земальске: али они су были и свѣдоци и судіе скупа, ови пакъ ни-

---

(35) Бођански овдѣ примѣчава (Москва, 1846. стр. 21.): „Отъ рѣку, откуда ротъ, ротитися, и пр.“ И заиста у приморю србскомъ и у Босни говори се рѣти (рећи). Па ямачно рѣчь рота, ротити се и т. д. долази одъ рѣти. Поротци пакъ были су такови люди, кои сами небы ништа управо знали, него бы само, судећи по прећашнѣмъ начину живота ковга обтуженога, допуштали му, да се на свое рѣчи закуне, па бы и они ову нѣгову заклетву своіомъ ил' потврдили, ил' уништили, т. є. или бы показали, да є обтуженый правъ и да се право заклео, ил' сасвимъ противно. И овдѣ, као што се види, заклетва нѣгова рѣшава.

Преводитель.

шта друго, него само свѣдоци; што су они рекли, то є была пресуда и коначно рѣшенѣ цѣле распре; а ови што су казали, то є текъ био доказъ судейскій или средство свѣдочбе (Rechtsmittel, Beweismittel), по комъ є текъ другій судія пресуду изрицао. Обичай очистника често су такође имали и германски народи но поротаца никако, изузимаюћи єдине Англосасе у Англіи. (36)

---

(36) „И тако, гле коме принадлежи часть и слава о првомъ и савршеномъ основаню суда присежны, славенскимъ, а не германскимъ или романскимъ народима! Писатељи последньи обои народа давно су се старали, да пронађу и опредѣле постанакъ присежника. После многогодишньи, и башъ добры, савѣстны и точны изпытиваня, немогоше ій наћи кодъ себе, у своме народу, исповѣдаюћи искрено, да судъ присежны сасвимъ противослови свему староме начину живота и понятіяма предака ньиовы, и никоимъ начиномъ не може се извести изъ природе ньове, и по томе на нѣга сматрати вала, као на елеменатъ туђъ, узетъ са стране, но само се не зна одъ кога имено. То признаю такође и англійски правдознаоци, кои, называюћи га англосаскимъ, говоре, да га никако саединити не могу са осталима уредбама свога народа, и по томе издаю га за пришелца, кои є са стране къ ньима дошао Доказавши, да су присежнике имали Срби, кои, разумѣ се, никако ій пренети нису могли къ Англосасима, кои су іймъ свакояко страни были, нити су ій познавали, па увѣривши се, да су србски поротци стари цѣловальници руски (одъ цѣливаня крста при заклетви, присеги, пороти), ясно се види, да тай народъ, кои є быће дао суду присежны, были су наши предци, племе славенско. Но временомъ є онъ кодъ ньи, у слѣдству разны неугодны обстоятельства, мало по мало, изчезао и сачувао се само кодъ Англеза, кои су га потомъ, на очи наше, предали Французима и Нѣмцима. Али не играю само у душановомъ законику тако важно коло поротци и порота; не давно пронађеный винодолскій законъ „(одъ Винодола, составляюћега предѣлъ єданъ приморя хрватскога, међу градовима Сеньомъ и Рѣкомъ), писаный глаголитскимъ словима на пергаменту год. 1280-те, слѣдователно превазилазећій старину самога душанова законика

Следующа мѣста у книзи радосављевой очевидно говоре само о помоћницима или очистницима (Eidesbelfer).

§. 68. „Zplena brá- wo se zprawiti zemským (краће) опрати се да има

§. 68. „Одъ плѣна

ка и уступающій у ньой само єдной руской правди, такође на неколико мѣста спомиње о р о т и и р о т н и ц и м а (пороти и поротницима или поротцима).“ *) Примѣтба Осипа Бодянскога. Вид. „Сравненіе законовъ царя Стефана Душана Сербскаго съ древнѣйшими земскими постановленіями Чеховъ.“ Москва, 1846. стр. 21 — 22.

*) Кои се жели упознати са овымъ преважнымъ спомеником старославенскога законодавства, нека погледа у трећу књигу Кола (Članci za literaturu, umětnost i narodni život. Zagreb. 1843. стр. 50. — 97.) Но да бы га наши читательи колико толико познали, а скупа се и увѣрили о истини горньи бодянсковы рѣчій, ставлямъ овдѣ неке параграфе изъ нѣга, кои ће скупа и показати, како су душанови закони и са овима сродни.

У оригиналу (глаголитскимъ словима):

„§. 10. И ошће одтадбе од мошуне ног жита пожганіа ко стоін на польи под сена взета инастогу вноћи одтога учинена има се од присећи само шест и нима имити от говорника тат през воле двора нишће мание он ки присећи има наіди п о р о т н и к е како боле море наконх неморе имити присези он сам вола они колико крат присећи имаю.“

Чита се:

„§. 10. Іошће одъ тадбе, одъ мошуне и одъ жита пожгания, ко стои на польи, и одъ сена взета (и) на стогу въ ноћи, а к о б у д е п р а одъ тога учинѣна, има се одприсећи само шестъ. И нима имити одговорника татъ презъ волѣ двора: нишће манѣ онъ, ки присећи има, найди п о р о т н и к е како болѣ море, и ако ихъ неморе имити, присези онъ самъ, воля они толико кратъ присећи имаю.“

о б л с н ѣ н о:

„§. 10. Іоштъ о краћи, о мошуни (?) и о палѣвини жита, ков на полю стои, и о сѣну, узетомъ ноћу на стогу. Ако се парница о томе подигне, имаю се шесторо одклети (одприсећи), т. в. обту-

právem, jemuž winu dawají, samému třetiemu (37); ale byloliby prawějšé, aby pówod přisáhl napřed z swe škody, tehdy právo byloby otpowiedači otpřisieci se; potom za wodu dwa pomocniky otpřisiez-

право предъ земальскимъ судомъ, онай, кога окривлюю, самотрећій; но ако се нађе за правіе, да тужитель найпре заклетву положи о своіой штети, онда ће быти право, да се обтуженъ одкуне, а

женый и съ ньиме петъ помоћника. И противъ волѣ двора не смѣ крадльиваць имати бранителя (одвѣтника, адвоката): но ништа манѣ онъ, кон се заклети има, нека нађе поротнике како болѣ може, а ако ій добыти не може, да се закуне онъ самъ толико пута, колико бы се и они имали заклети.“

„§. 64. Ошће ако ки покаже керв комуе учинена зазлу волу она керв муе верована, ништар манѣ има сроту потвердити ако нису онде сведоци.“

„§. 64. Іошће ако ки покаже крвь, ко му е учинѣна зазлу волю, она крвь му е верована, ништарманѣ има съ роту потврдити, ако нису онде сведоци.“

Објашнѣно:

„Іоштъ, ако кои покаже крвь, коя му е пизмомъ учинѣна (т. е. да му е когодъ убіенъ), та крвь му се вѣруе, но ништа манѣ има ротомъ (заклетвомъ) потврдити, ако нема свѣдока.“

Г. Бошанскій у истой наведеной примѣтби далѣ се е обећао, у кою књигу „Чтеній въ императорскомъ обществѣ исторіи и древностей Россійскихъ“ ставити цѣлый тай законъ винодолскій, са особитомъ своіомъ расправомъ. Е ли онъ то већъ учиніо, нисамь дознати могао. Добро бы пакъ было, да когодъ и одъ насъ тай драгоцѣный споменикъ старине славенске испыта, критично претресе и опише. Можда ћу и самъ то покушати.

Преводитель.

(37) Овай обичай и изразъ: самотрећій, самочетвртый и т. д. находи се у свима старимъ законима славенскимъ, а одтуда е прешао и у угарске законе. Овдѣ се латински каже: jurare se duodecimo, se vigesimo quinto, sequinquagesimo. (Види Part. II. tit. 32. §. 8. Part. III. tit. 17.) Одтуда се види, да е славенскій живаль имао великій утицай на угарскій уставъ.

Преводитель.

ta, že je newinen, z něhož popřisiežen.“

„§. 71. Z ohně právo se zprawiti, komuž winu dawaju, samému sedmému; ale byloliby pravějše, powod zapřisiez napřed swu škodu, tehda otpowiedač otpřisiehà se také, a za železo šest pomocníków otpřisiezte, že newinen.“

по томе и два помоћника нѣгова на воду да се закуну, да є онъ у томе невинъ, због чега се є морао заклети.“

§. 71. „Опрати се, да ніе пожаръ проузроковао, да є право ономъ, кои се окривлюе, самоседмоме; но ако се нађе за правіе, да се тужитель найпре закуне о своіой штети, онда и обтуженъ мора се заклети, и шестъ нѣговы помоћника мораю се на гвожђе заклети, да є невинъ.“

Помоћници такови іошть су крозъ цѣло XV-то и XVI-то столеће у Чешкой употребљавани были, о чему довольно свѣдоче многи изводи изъ стары закона земальски о судоводству, да и сама установлѣня земальска. Осимъ обичне заклетве помоћника, налазе се у старочешкимъ спомеництима и друге, и то такове, коє изъ реда и поредка овы изилале и много наличе на пороту.

Тако пре свега у наредби сабора чешкога за краля Премисла Отакара II-га читамо о коваю фаличны новаца: ако се на кога властелина, или войника, или племића, или грађанина подозрѣва, да су са нѣговымъ знањемъ или на нѣговомъ добру фалични новци ковани, то ће се, седморица нѣму равны, т. є. властели за властелина, войници за войника, грађани за грађанина заклету, да є то истина: на свакій таковый (безъ далѣга правданя) тимъ є

осуђенъ, и кралю главомъ и добромъ своимъ плаћа ([38]). Ту свѣдоци ови заиста су заєдно и судіє, и што они рекну, то є коначанъ судъ. Такође се изъ овога примѣра може видити, како порота ніє могла быти на штету регалности суда, т. є. да заглавный судъ остане кралѣвскій (regale).

(38) Quod si fama forsan aut suspicio haberetur, seu comperiretur aliquo modo, in bonis seu hereditate alicujus baronis falsam monetari pecuniam, vel aliqua alia falsitas exerceri, ille baro, in cujus bonis hujusmodi falsitas diceretur, per septem barones sibi compares debet convinci, qui jurati deponent, quod in bonis ejus id scelus fuerit perpetratum; et tunc, postquam illi septem juraverunt contra ipsum, statim de persona et bonis omnibus ipsius convicti, tamquam jam damnati, dispouemus et faciemus nostrae potestatis exequentes oficium, pro nostrae arbitrio voluntatis. Quod si miles vel alicujus baronis servus de falsitatis crimine suspectus habitus fuerit, et ejusmodi reus sceleris impetatur per septem viros, etiam in conditione ipsis accusatis aequales, sive miles accusatus fuerit, sive servus, qui quidem viri etiam de veritate dicenda juraverint, convinci debet etc. Eodem jure valituro in cive quolibet etc. (Ако бы се чуло, или посумняло, или пронашло какогодъ, да се на баштини нл' иманю ковга властелина фалични новци кую, или каква друга фаличность чини, онай властелинъ, на чінмъ добрима такова фаличность се покаже, одъ седамъ властела себи равны мора да се осуди, кои ће заклетву положити, да се на добрима нѣговимъ таково зло учиннло; и онда, кадъ се та седморица закуну противъ нѣга, одма ћемо съ лицемъ нѣговымъ и са свима добрима нѣговима, као већъ осуђенога, извршиваюћи дужность наше власти, расположити и учинити по нашемъ благопроизволѣню. Ако пакъ войникъ, или ковга властелина служитель за кривицу фаличења у подозрѣнѣ падне, кривацъ таковога злочинства нека се суди одъ седамъ людій, кои су такође єднаки по стаю са онымъ обтуженымъ, быо обтуженый войникъ или слуга; и ови люди кадъ се закуну, да су истину рекли, онай ће се одма осудити и т. д. Овай законъ важи и за свакога граћаннна и т. д.) Цѣлый овай саборъ види у часопису чешкога музеума год. 1831. III. стр. 321. — 325.

Манѣ ясніи, но по нашемъ мнѣнію важніи и знаменитіи доказъ о некадашньой пороти у Чеха, налази се у законима кунрадовимъ подъ овимъ рѣчма:

„Nullus zok (39) aliquem accuset, nisi certo constet de damno; et si fuerit zok convictus testimonio fori com, munis, lapidetur.

„Ни єданъ зокъ да не тужи кога, осимъ ако сь штета истинитымъ свѣдочанствомъ сусѣда докаже; и буде ли зокъ убѣђенъ свѣдочанствомъ обштинскога суда, да се каменѣмъ побіе“

Овай commune forum (обштинскій судъ) мы ничимъ другимъ него *пороюмъ* обяснити не умѣмо. Други судова старый вѣкъ Чеха заиста познавао ніе, до само судейска надлежателства (цуде и поправе), власти кралѣвскомъ поставлѣна, о коима смо већъ говорили, или тако названый „slibný saud“ (slubný súd, произвольный, изравнателный, примирителный, „полюбовный“ судъ, arbitrario, Austrag, Schiedgericht?). На овомъ последнѣмъ свагда су се предузимале само мале ствари, не пакъ велике парнице, или заглавне кривице. (40) По овоме дакле „forum commune“ не може се ни подъ судейскимъ

(39) Зокъ ће рећи єдногa рода или чина, реда или станя, eines Standes, єднакъ. Преводитель.

(40) Illud etiam, quod dicitur zlubni zud, habeant inter se libere et absolute; scil. de capra et ove, et ceteris hujusmodi, praeter vaccam, bovem et equum, ceteraque majora. т. е. „И ово, што се зове слубный судъ, нека имаю међу собомъ слободно; т. е. о кози и овци, и другима овымъ подобнима, оснимъ краве, вола и коня, и осталы већи.“ — Кунрадови закони моравски, потврђени године 1237-ме, ap. Dobner I. c. pag. 479.

надлежателствима, ни подъ слибнымъ судомъ разумѣти; єръ се ово обое подъ другимъ именима у истомъ споменику наводи. Редовни, правителствомъ поставлѣни судіе само су судили, а нису свѣдочили; а судъ слибный ніе могао никога на смрть осудити. Рѣчи „convictus testimonio“ не могу се узети за судъ и судіе обичне: него за поротце; и „forum commune“ тимъ се манѣ на оне протегнути може, чимъ се више предъ очима имати мора, што смо горе казали, да су судови у Чешкой држани были за regale.

У чешкомъ праву ловачкомъ стари судейски обичаи дуже су се задржали, (41) него у другимъ законима и уредбама земальскимъ. У осталомъ и Majestas Carolina подъ раздѣлкомъ 49-тымъ и 51-вымъ іоштъ є неке трагове старе пороте у томъ предмету сачувала, сама при томъ позываюћи се на старе обичаѳ. (42) Говори се пакъ тамо:

„Kdyžby mezi kým o jeho lesy a o naše meze swár stal a strhl, tedy od nás powoláno má býti devět hajných nebo služebníków, a s druhé strany dewět panoší nebo wládyk, a před wladařem nebo lowčim toho kraje při-

„Кадъ бы између кога о међама нѣгове и наше шуме распра се родила, онда мы да позовемо деветъ шумара или служителя, а друга страна да позове деветъ племића и то предъ владара или ловачкога погла-

(41) За примѣръ служи такође и бухловско право ловачко, о комъ ћемо на другомъ мѣсту обширніе говорити.

(42) Morem priscum spetialiter etiam in hoc imitantes (старый обичай и у томъ подражаваюћи) — говори о томъ Majestas Carolina, rubr. 49, pag. 21. Будући є латинскій текстъ тога раздѣлка у Єшина покваренъ, наводимо га овдѣ у преводу чешкомъ по староме рукопису чешкога музеума.

wolajíc k tomu jednoho neb dwa rytieře a t. d. Pakli tak snad nemohlo dokonáno býti, ale z těch dewieti tři naši a trie toho našeho súpeře wybráni (вид'те) losem, — a ti mají prísahú ty meze, hranice a kopce učiniti, a to oswědčiti a t. d. (Super dubiis causae, jurati prius, ferant testimonium veritati etc.“

вара онога окружя, и да позову къ томе еднога или два ритера, и т. д. Ако се пакъ можда не бы могла стварь овако свршити, онда одъ оны деветь да се изберу троица наша, а троица одъ нашега супарника коцкомъ (жребіемъ), и ови после подъ заклетвомъ да имаю те међе, границе и умке направити и то посвѣдочити и т. д. (О сумняма распре нека найпре заклети даду праведно свѣдочанство и т. д.)“

Овоме подобный обичай обширно се описує у реду права земальскога, §. 66-тый, овако:

„Kdyžby kto komu dědinu držal, a on jej chtěl pohoniti a t. d. Tehdy pohoný před žalobú má žádati polowici pánów, kteříž w súdě sedie, a pówod druhu polowici k swei radě, a ti jim mají k jich radě wydáni býti. A když pówod žalobu prowede, má mieti dewět swědków k zemi usedlých, jižto maji swobodné dědiny sobě ku pomoci, a těch maji býtí tři z toho kraje, ježto ty

„Кадъ бы когодъ нечію баштину држао, и овай бы га хотѣо тужити и т. д., онда туженъ пре тужбе мора искати половину господе, коя у суду сѣде, а тужитель другу половину себи за савѣтъ, и ти да іймъ буду за ньіовъ савѣтъ издани. А кадъ тужитель тужбу предложи, мора имати деветь свѣдока, настанѣны у земльи, кои имаю слободне баштине, за свою

dědiny zaležié, nebo jich wiece. Tehdy pohnaný má otwrei dwa z těch dewieti, kteráž chce, a sedm jich má ostati k swédectví; pahli to zmešká do žaloby, tehdy po žalobě nemóž nižádného z nich otwrci. A ti svědci, bud'jich dewět nebo sedm, mají hotowi wšickni byti ku prísaze a do kapky a t. d. Tu pohnaný, chceli na těch swědciech dosti mieti, má dočekati jich přízahu, a z nich z wšech tri zwoliti, jižto mají přisahati. Pakli chce, — mož také jmieti swých sedm swědków, jižtoby z nich tři proti pówodu i proti jeho swědkóm měli přsieci," a t. d.

помоћь, а одъ овы мораю быти троица изъ онога края, у комъ те баштине леже, или и више ньи. Онда обтуженъ има одъ ти деветъ свѣдока одбацити двоицу, кое хоће а седморица имаю остати за свѣдочбу; но ако то пропусти до тужбе, онда после тужбе не може ни єднога више измењу ньи одбацити. А ти свѣдоци, было ньи деветъ или седамъ, имаю сви бити готови на заклетву и у цркву и т. д. Онда обтуженъ, ако є съ онимъ свѣдоцима задоволянъ, има чекати ньову заклетву, и одъ свію ньи троицу изабрати, кои ће се заклети. Ако ли хоће, може и онъ имати свои седамъ свѣдока, одъ кои троица могли бы се заклети противу тужителя и нѣговы свѣдока," ит.д.

Сами признаємо, да свѣдоци, у последнѣмъ примѣру споменути, нису поротци (Geſchworne), него помоћници (Eideshelfer). Но при свему томе налазе се заиста у истомъ примѣру околности, кое су при помоћницима иначе необичне, али при поротцима су значайне, као што є исключенѣ неколико особа изъ броя свѣдока супарниковы. И ове околности мы

се усуђуемо прогласити последньимъ траговима некадашнѣ пороте у Чешкой.

У осталомъ и на то пажню обратити валя, да є порота была само вышій степетъ и као найважнія форма судейскога обичая, кои є некада кодъ Славена далеко разширенъ быо. Она є, то єсть, у великимъ стварма то исто, што слибный судъ у маньимъ и незнатнимъ. На слибный судъ односе се безъ сумнѣ рѣчи оне у споменику одъ 25. Юлія 1222.: „Si homo accusatus, per honestos vicinos suos, fide eorum requisita, fuerit absolutus, curiae non respondeat“ (т. є. „ако се човекъ обтуженъ, преко поштены сусѣда свои, узевши ньи подъ заклетву, оправда, суду да не одговара“). Ово заиста разумѣти валя о манѣ важнимъ парницама. И у душановимъ законима такову разлику налазимо; што су тамо *поротци* у стварма важнима, то су *душници*, *душевници* (43) (кои се одъ чешки *душника*, animatores, proanimati (44) разликовати имаю) и *свѣдоци* у распрама малима, н. пр.

„§. А ꙁа медьє селꙗнскиѥ, да дадꙋть обои, кои ищꙋ, свѣдокє, онъ половинꙋ а онъ половинꙋ по ꙁаконꙋ, да кꙋдє рєкꙋть свѣдоци дако да ѥсть.“

„§. 81. А за међе селячке (у распрама за међе селяка) да даду обоица, кои траже свѣдоке, єданъ половину и другій половину по закону, па како сврше свѣдоци, тако да буде.“

(43) Поротци полагали су свакій путъ заклетву; душници или душевници узимали су рѣчи своє на душу, а заклиняти се нису морали. Сравни §§. 77., 187. и 188. законика душанова.

(44) Покойный Добровскій є рекао, да су душници у Чешкой называни были люди, кои ништа немаю, до своє душе; но мы налазимо, да су ту мышлѣни поданици црквены добара, люди, дани іймъ за душу, т. є. за покой душе, на задужбинама живећи.

Разлика између ове наредбе и пороте стои само у томе, што овдѣ, као у ствари манѣ важной, заклетве (роте) одъ свѣдока потребне нису биле. Душници пакъ у Срба были су то исто, што слибный судъ у Чеха, а по томе и порота, ньіовъ correlatum, ни кодъ Чеха ніе могла оскудѣвати.

8. ПРИБѢЖИШТА (Asyla).

По §§. 110-томъ и 111-томъ законика душанова, ако ко изъ каквога затвора утече, па стигне ли само у дворъ царевъ или патріярховъ, бьіо є слободанъ.

Другче о томъ прописуе „редъ права земальскога“ у Чеха, коега рѣчи овдѣ и латински и у старо-чешкомъ преводу прилажемо:

„Notandum est, quod idem citatus, condempnatus jam in causa capitis, circa uxurem suam propriam et legitimam, cum per ejus brachia amplexatus fuerit vel fimbria ejus tectus, capi, interfici vel molestari aliqualiter per ipsum actorem nec per quempiam alium non debet.“

„Tuto znamenay, že ten pohnaný (a již odsautzený), kdyžby byl u swé ženy oddane nalezen, a ona na jej objala anebo swý rúchem přikryla, že ot nie nemá wzat býti, ani ktere žalosti trpěti.“

т. е.

„Овдѣ примѣти, ако се обтуженый и вечъ на смрть осуђеный нађе кодъ своє законе жене, а она бы га загрлила или своіомъ хальиномъ прикрила, то се неима одъ нѣ узети, убити, нити га икако сме ожалостити ни тужитель, ни нико другій.“

„Quidam vero dicunt, quod etiam circa sepulcrum

„A také kdyžby byl y hrobu S. Wáclawa w

beati Wenceslai in ecclesia Pragensi et coram regina Boemiae si fuerit inventus, ob reverentiam ipsorum idem citatus non debet etiam perturbari quomodo.“

Pražském kostele, anebo přede královwu českù, také tu nemá wzat býti, ale pokoje požiti.“

т. є.

„Кадъ бы когодъ нађенъ быо на гробу св. Вацлава у цркви прашкой или предъ кральицомъ чешкомъ, због светинѣ ньове, тай се не смѣ везати, и никако обеспокоити.“

9. СРЕДСТВА ДОКАЗА.

Средства доказа называмо она, коима є предъ судомъ доказивала се кривица или невиность парничара. У стары Чеха было ій є неколико: swod *(сводъ, суочна ставка)*, wdání *(предаванѣ)*, listini *(документи, писма, грамоте)*, swědkowé *(свѣдоци)*, přísaha *(присега, заклетва)*, wzetí na wíru a duši *(узиманѣ на еѣру — савѣсть — и душу)*, prawo sirotčí *(право сиротиньско)* sauboj *(двобой мачемъ или батиномъ)*, woda a železo *(вода и желѣзо)*. О своду, свѣдоцима, заклетви и очистницима већъ смо говорили; о предаваню на грабежъ види у часопису чешкога музеума за год. 1835., IV., стр. 400. Majestat Carolina rubr. 125., §. 3. Право сиротиньско (45) есть обична заклетва (на свою руку, т. є. безъ помоћника), было то самымъ собомъ, или преко заступника. Двобой или сукобъ, кои су закони допуштали, (meč, kyj), было є обичай изъ туђинства у Чешку уведенъ, и по кунрадовимъ законима съ почетка є само пре-

(45) Право сиротиньско (сирота) досуђивало се и при людма пунолѣтнима, н. пр. при опатима, у извѣстнимъ расправа и случанма.

ма туђинцима употребляванъ (46), ако є и доцніе, особито у XIV. столећу, и међу рођенимъ Чесима преко мѣре уобичаіо се био. Редъ права земальскога описує га врло обширно.

Судови божіи, или ordalie, задржали су се у Чешкой одъ найстаріи времена до после ћесара Карла IV-га. Къ ньима є принадлежала *вода* и *желѣзо* (гвожђе). При води морао є обтуженый неколико корака ући у дубоку рѣку; смути л' се, ил' устрашши, то є изгубіо парницу. Желѣзо, као найвышій степенъ суда божіега, само є прописано было у тешкимъ кривицама. (47) У Чеха морао є обтуженый неко време или на усіяномъ желѣзу (обично раонику) стояти, или два прста на нѣму држати, докъ пропису заклетву недоконча; у Срба (§§. 85., 105., 149.) морао є или усіяный котао рукомъ дирнути, или желѣзо съ ватре предъ црквенимъ вратма узети, и у олтаръ га донети и на свету трапезу метнути.

10. ПРАВО БАШТИНСКО. БАШТИНА, ЖУПА. КРАИШТЕ.

О баштинама и баштинскомъ праву наређуе србскій законъ како слѣдуе:

„§. 40. Властеле и властелинунци, ниже се обрѣтаю

„§. 40. Властели и властеличићи, кои се находе

(46) Duellum, quod in vulgari dicitur kiy, non habeant nisi ad extraneos. (Двобой, што се просто зове батина (буца), да немаю, но само према туђинцима.)

(47) Редъ права земальскога говори о томъ: „Credo quod jus recipiendi candens ferrum plus fuit institutum propter terrorem et poenam, quam propter aliquam temptationem Dei, ut a talibus (criminibus) eo perterriti facilius cessarent.“ Чешки: „a to jest ustaweno pro strach, aby sie násilé tiém méně dálo.“ т. є. „Ово є установлѣно страха ради, да бы се насиліе тимъ манѣ чинило.“

таю ꙋ дрьжаве моѥй, Срьбли и Грьци, що ѥсть комꙋ дато имъ прѣ дрьжаве моѥй ꙋ бащинꙋ ꙋ хрисоволи, и дрьже до дьньсь, досиѥго сьбора, те бащине да сꙋ тврьде.“

у моіой држави, Срби и Грци, што е коме дато пре мога владаня у наслѣдство хрисовульомъ (златопечатнымъ, царским' листомъ), и што они држе до данасъ, до овога сабора, те баштине да су іймъ потврђене“

„§. 41. И вьси хрисовꙋли и простагме, що ѥсть комꙋ сьтворило царство ми, и що вьоꙁхощеть комꙋ сьтворити, и теꙁи бащине да сꙋ твьрде, ꙗкоже и прьвыхъ правовѣрныхъ царь; и да сꙋть волни ними, или подь црьковь дати, или ꙁа дꙋшꙋ ѿдати, или продати конꙋ любо.“

„§. 41. И све хрисовулѣ и дарствени листови (подарци), што е коме учинило величанство мое, и кое ће хтѣти у напредакъ коме учинити, и те баштине да су сталне, као и пређашньи правовѣрны царева; и да іймъ е на вольи исте ил' цркви дати, или за душу оставити или ма коме продати.“

„§. 42. Кои властелинъ имать дѣтцꙋ или неимать, и ꙋмреть, и по нѣгове смрьти бащина пꙋста ѡстанетъ: аще се ѡбрѣщетъ ѿ нѣгова рода до третиѥго братꙋчеда, ть да имать ѥговꙋ бащинꙋ.“

„§. 42. Кои властелинъ има дѣце ил' не има, а умре, и по нѣговой смрти баштина пуста остане: ако се одъ нѣговогъ рода когодъ нађе до трећега братучеда, тай да добіе нѣгову баштину.“

„§. 43. И бащине вьсе да сꙋть слободне ѿ всѣхь работь и поданькь царства ми, раꙁвѣ да давають конѣ

„§. 43. И баштине све да су слободне одъ свію робота и данака величанства мога, осимъ

и войску да воюютъ по закону,“

„§. 44. И да нѣсть волнь господинь царь, или краль, или госпожда царица никому узети бащине по силѣ, ни купити, ни замѣнити, развѣ аще си кто самъ полюби.

„§. 49. Каде умрѣ властелинь, конь добарь и оружие да се да цару: а свита велика бисерна, и златый поясь да узме сынъ его, и да му царь не узме. Аколи неима сына а има дьщьрь, да има дьщи узети, или продати или ѿдати слободно.“

да даю конѣ и да у рату воюю по закону.“

„§. 44. И да нів на вольи господару цару, или кралю, или госпођи царици, ни одъ кога на силу отети баштине, или купити, или замѣнити, осимъ ако онъ самъ приволи.“

„§. 49. Кадъ умре властелинъ, конь добаръ и оружѣ да се да цару; а одѣло нѣгово свечано, бисеромъ искићено, и златный поясъ да узме сынъ нѣговъ, и да му га царъ не узме. Ако ли не има сына, а има кћерь, да може кћи то узети, или продати, или поклонити слободно.“

Томе подобно нарећую закони кунрадови, кралѣмъ Отакаромъ I-вымъ потврђени:

„Omnes hereditates, quas viri nobiles tam majores quam minores tempore ducis Conradi sine querela juste et pacifice hucusque possederunt, in bona tranquilitate pacis ammodo possideant.“

„Сва наслѣдства (баштине), коя су люди племенити, како већи тако маньи, за време войводе Кунрада безъ тужбе справедльиво и спокойно досада држали, и одъ сада у ненарушимомъ миру да држе.“

„Si quis non habuerit filium vel filios, et habuerit filias, ad illas deveniat hereditas aequaliter; et si non fuerint, hereditas deveniat ad proximos heredes.“

„Ако ко не бы имао сына или сынова, а имао бы кћери, међу те да се подѣли наслѣдство (баштина) на равне дѣлове; не буде ли пакъ ни кћерій, наслѣдство да спадне на найближе наслѣднике (т. є. сроднике).“

Изъ овога се види, да право наслѣдно *по случаю смрти* (48) (odaumrtí, bonum caducum, per mortem relictio), коє є у Чешкой до обновлѣнога устава земальскога год. 1627-ме тако пространо и важно дѣйствованѣ имало, у найстаріє доба ніє было ни свеобште ни законо, ако се у другой половини XIII-га столећа ясно и опредѣлително о нѣму и говори у споменицима и ако се и опетъ, пошто га є Владиславъ II-гій укинуо, примило и одржало. Пытанѣ ово спада међу найтеже задатке старога права чешкогъ, коє мы, збогъ недостаточности и противословля извора наши, рѣшити, до сада нисмо се усудили. Но мнѣніє своє о томъ изложићемо мало ниже.

Параграфъ 49-тый закона душановы назначує намъ особитый обичай, нѣмачкимъ правословнымъ археолозима познатый подъ именомъ „Heergewäte“ и „Gerade“, и само на оне народе нѣмачке ограниченъ, кои су Славенима были сусѣдни, (49) и зато нарав-

(48) Овдѣ се разумѣ право наслѣдства на оно благо, коме є господаръ безъ тестамента и безъ правога (direkt, непосредственъ, прямый) наслѣдника умро. То се благо ил' иманѣ у винодолскомъ закону зове „ошастно“ (§. 34-тый и 46-тый). Преводитель.

(49) J. Grimm deutsche Rechtsalterthümer. Стр. 566 — 586.

но одъ Славена къ ньима прешавшій. Но мы скоро ни мало несумнямо, да є тай обичай и у Чешкой постояо, ако и нисмо овдѣ о нѣму іошть нашли непосредствены свѣдочанства. Онь, то єсть, има саюза са другима овдѣ постоявшима наредбама, па тако и съ правомъ наслѣдства по случаю смрти.

Шта су то dědiny klaské (*баштине класке*) или kladské (*кладсне*), о коима є рѣчь у три стара писма чешка ([50]), но свакій путъ безъ далѣга изясньня? Налазило ій є се у свакоякимъ селима,

(50) Краль Вацлавъ намастиру хотѣшовскомъ 17. Януара 1235: „Hereditates, quae vulgariter Claske vocantur, quas in villa de Stode habuisse dinoscimur, cum attinentiis suis dedimus et contulimus et praesenti scripto firmavimus Hotesowensi ecclesiae in perpetuum libere possidendas. Licet praefatae hereditates paucae sint et sicut relatu fide dignorum accepimus in parvo centum jugera excedentes, tamen ecclesia occasione ipsarum innumeras pertulisse dicitur laesiones.“ (Наслѣдство на добра, коя се просто зову класке, за коя налазимо да смо ій имали у селу Стоде, са свима, што къ ньима принадлежи, даємо и преносимо и овымъ писмомъ потврђуємо, да ій црква хотѣшовска за навѣкъ слободно има. Истина да су напоменута наслѣдствена добра малена и као што смо по извѣстію вѣродостойны лица дознали, єдва што више одъ сто ютара износи, опетъ црква због ньи, као што се говори, велику є штету трпила.)

Истый намастиру теплскомъ, 12-га Априла 1237-ме: „Hereditates, quae vulgariter Claszke vocantur, quas in villa de Cleppin habuisse dinoscimur — in parvo nonaginta jugera excedentes“ — (наслѣдствена добра, коя се просто зову класке, ков налазимо да смо имали у селу Клепину — найманѣ деведесетъ ютара износећа —) и тако далѣ рѣчи, као и у првашньмъ писму. — Истый намастиру хотѣшовскомъ год. 1236: „Hereditates, quae vulgariter Claske vocantur, quas in villa Horekowiz habuisse dinoscimur, cum attinentiis suis etc. (Наслѣдствена добра, коя се просто зову класке, за коя налазимо, да смо ій имали у селу Хорековицу, са свима, што къ ньима принадлежи, и т. д.)

съ почетка може быти у свима, исто као и тако речено kobilé pole (*кобилѣ полѣ, лугъ*). Просторъ іймъ є было на єдномъ мѣсту већій на другомъ маньій, краль се држао за господара ньіова, ако се и незна, ко ій є управо уживао. Но томе нема сумнѣ, да су различне быле одъ кралѣвски, властелски и племићки добара (vilikací), а тако исто и одъ црквены и намастирски земаля.

Чимъ више расматрамо уредбе и појаве обштинскога живота стары Чеха у природной ньиной свези, тимъ се више увѣравамо о истини, заиста преважной за цѣлу старину нашу, ако и нигдѣ изрикомъ и ясно непоказаной: то есть, да є и у Чешкой и у Србіи, исто као у Нѣмачкой и Англіи, у найстаріе доба цѣло иманѣ народно дѣлило се съ почетка на *обште имаоство*, — *лугъ*, *чаира*, (die Mark, folcland), и на *баштине*, *наслѣдствено имаоство*, *наслѣдство* (patrimonium, das Eigen). Обште имаоство изворно є одређено было за пастире и ловце, и ово друго за земльодѣлце; у оно брояле су се шуме, рѣке и воде, путанѣ, паше и ледине, у ово ньиве, домови, ограде, воћняци, ливаде и све, куда є плугъ и коса ударала (qua falx et arater ierit, Hygin de limit. const. p 207. Goes.). Но у поєдинимъ случаєвима често є о томъ распра бывала, докле што спада на обште имаоство, или на баштину. Обштему имаоству припадало є такође и све, што у шуми и води живе, звѣрадь, птице, пчеле, рибе; исто тако нѣму су принадлежали путови, друмони и мостови. Владаоци су изворно имали само право надзыраваня и заштите обштега имаоства; временомъ пакъ, како у Нѣмачкой и Англіи, (51) тако и

(51) J. Grimm, deutsche Rechtsalterthümer, S. 247., 248., 501., 504. J. M. Lappenberg, Geschichte von England, Hamburg, 1834., 1-r, Bd. S. 578. — 586.

у Чешкой постане општа имаоства подпунымъ regale (добрима кралѣвскима). И тако већъ XI-га столећа у Чешкой не само шуме, но и ловъ, риболовство и пчеловодство држана су за regalia, ако и нема сумнѣ, да су и већи племићи — властели — имали такође своє собствене наслѣдне шуме и право ловитбе у ньима. По себи се разумѣ, да у найстаріє доба, докъ се людство іошть ніє было умножило, већій дѣлъ землѣ држанъ є за имаоство обште, и да су баштине према нѣму быле редке. И зато є већій дѣлъ землѣ временомъ дошао у руке владалаца, кога су они, при умножаваюћемъ се брою жительства, по савѣту старѣшина и велможа на сабору, обично „*за заслуге*“ раздавали, т. є. као добра заслужена, заслугама за отачаство и краля добывена. И ово се безъ сумнѣ узети може за изворъ не само вазалства (manstwí) уобште, него и тако названы земальски робота, и права наслѣдства по смрти.

У споменицима XI-га — XIII-га столећа, кадъ су годъ племићи чешки и моравски црквама и намастирима штогодъ давали, свагда су точно ту разлику означавали, да ли то даю одъ *баштина* свои (s zdědin, de patrimonio) или одъ *заслуженога* (z wýsluh, de terra, quam dux pro servitio mihi contulit). Но заслужена добра нису ништа друго была, него дѣлови не наслѣдны имаоства; а къ овыма не наслѣднимъ имаоствима принадлежале су на свакій начинъ и поляне, забрани, градске землѣ, класка или кладска поля, и кобилѣ полѣ. Обште понятіє и старый назывъ свію ти ненаслѣдны имаоства уобште мыслимо да є была „*жупа*“, како у Срба, тако и у Чеха, и у други Славена. У овомъ смыслу текъ гореспоменута нѣмачка *марка*, die Mark, савршено бы одговарала славенской *жупи*, и понятіє обои

было бы єднако, изузимаюћи само уставе градске, Славенима свойствене и саєдинѣне са жупомъ, о коіой ћемо у слѣдуюћемъ чланку говорити.

У законима душановимъ *жупа* є не само opposítum (противуположено) *граду*, но по мнѣнію нашемъ и *баштини* (дѣдинству, наслѣдномъ имаоству). Баштине све, по §-фу 43-ћемъ горе већъ наведеномъ, быле су слободне, и краль или царъ ніє имао никаквога права, искати одъ ньіовы господара роботу и данакъ, нити ій є племићима одузети могао (§. 44). Ніє тако было при жупама, ако и раздѣлѣнима међу племиће (§§. 76., 134., 156.), коє су служити морале (§§. 128., 154., 183., 196.); и оне су се, по извѣстнимъ причинама, могле властницима одузети. Параграфъ, то доказуюћій, чини намъ се да ће быти 183-ћій, кои овако гласи:

„Ако сє в жупи жиръ роди, тога жира царв половина, а томв властелинв, уна є држава, половина."

„Ако у жупи жиръ роди, тога жира половина да є царева, а половина онога властелина, кои ту жупу држи."

Познато є, да држанѣ и гоєнѣ свиня, подъ ведрымъ небомъ по жировницама, у Србіи одъ стары времена па и данасъ принадлежи међу прве предмете народнога господарства. На баштинама своима горди племићи српски таково право были бы одрицали цару; на жупама (то єсть на заслуженимъ добрима) то чинити нису могли. На нѣмачко „Markgenoſſenſchaft" чини се да показуе §. 76-тый, гдѣ се каже: „Жупа жупѣ да не попасетъ добыткомъ *(домазлукомъ)* ниіцо", то єсть: свакій само на оной жупи пасти смѣ, у кою спада, а ни пошто у туђу не прелазити.

Ову мысао о жупи (=Mark) мы смо само у кратко изложили; и само смо є, тако рекавши, додирнути могли. Али стварь ова заслужує точніє да се испыта, особито зато, што се чини, да су разлике међу Mark, Gaumark и Feldmark у Чеха као и у Нѣмаца означене быле. Шатъ одличный славенски права зналацъ, *Маћѣіовски*, особиту пажню на то обрати, и насъ поучи о истини или погрѣшки нашега мнѣнія!

Одъ баштина и жупа различна су была *краишта* (краине, termini terrae), за обрану землѣ на начинъ *вовне границе* уређена. Душановъ законикъ говори о ньима:

„§. 52. Власгеле, кои краища дрьже, коя войска ѿтѹдѹ мине и плѣни ꙁемлю царевѹ, пакы приде ѿпетъ на нихъ ꙁемлю: ти властели все да плате, прѣко кое дрьжаке прѣйде.“

„§. 52. Властели, кои краине држе, ако каква войска онуда прође и оплѣни землю цареву, па опетъ на ньіову землю дође: ти властели сву штету да плате, преко чіи земаля є прешла.“

„§. 142. И аще се ѡбрѣщеть хѹсарь ѿшьдь прѣꙁъ дрьжавѹ краищника, и плѣнитъ гдѣгодѣ, и опетъ се вратить съ плѣномь: да плати краищникъ самоседмо.“

„§. 142. Ако се нађе лупежъ, да прође крозъ землю краишника, и да плѣни гдѣгодъ, па се опетъ врати съ плѣномъ: то да плаћа краишникъ штету седморострукo.“

„§. 144. Повелѣниѥ царско. По всѣхъ ꙁемлахъ, и по градовохь, и по жѹпахь, и по краищехь хѹ-

„§. 144. Заповѣсть царска. По свима земляма, и по градовима, и по жупама, и по краинама

сара (52) и тада да нѣсть, лупежа и крадльивца да и т. д.“ неима, и т. д.“

Крашникъ є овдѣ очевидно то, што у споменицима чешкимъ и моравскимъ одъ вѣка Бретислава I-га споминяный „custos termini Saxonici, Polonici, Ungarici“ и т. д. Дужность некадашньи *ходова* (chodůw, пограничны стражара), особито у околини домажлицкой, и данасъ іошть народу чешкоме ніе изъ памети изишла. Но подобне страже по цѣлой граници землѣ у XI-стомъ и XII-стомъ столећу уређене су быле; и уређенѣ то безъ сумнѣ пружа се у найстарія времена кодъ свы Славена, ако намъ недостатакъ писмены наши извора и неда ништа о нѣму знати. Наредба ова была є у саюзу са уставомъ градскимъ и жупнымъ, и имала є съ ньиме єданъ основъ, т. є. обрану землѣ одъ напасти непріятельске.

11. ЗЕМАЛЬСКЕ РОБОТЕ. СЕЛЯЦИ.

Подъ именомъ *робота земальски* (кулукъ) разумѣвамо особитый родъ права кралѣвскога (regalia) у Чешкой и у Србіи, произходећій, по нашему мнѣнію, изъ устава градскогъ или жупногъ. То єсть, у свакой жупи быо є одъ старине *градъ*, као собственость народа, прво само подъ управлянѣмъ, а доцніе сасвимъ у власти владаоца, имено у Чешкой у власти кнеза или краля, у Србіи у власти великога жупана или доцніе краля србскога. Краль у таковомъ граду имао є свою столицу, надлежателства и благайницу. Чувати нѣга, и набавляти му све потребе, обвезана є была съ почетка цѣла жу-

(52) Рѣчь хусаръ и гусаръ (зашто се овако различно пише) изворно значи лупежа, разбойника, и одтуда є потомъ (као рѣчь хайдукъ, и той подобне) пренешена и на самый родъ войске.

па. Тако обытательи нѣни дужни су были, не само градъ тай зидати и оправляти, шанцеве около нѣга копати и чистити, стражу у нѣму чувати, но и люде шиляти, да праве путове и мостове, да сѣку дрва, ору ньиве, косе траву и жаню жито за благайницу кралѣву. Осимъ тога валяло іймъ є на своимъ чаирама (кобильимъ поляма) издржавати конѣ кралѣве, наравно поредъ свои обштински, за земальску потребу, на лову кралю помагати, краля и званичнике нѣгове, као и ловце кралѣве са псарима (s holotami, caniductores) и псима кодъ себе примати, ньима конакъ и рану давати, ньи возити и спроводити, и друга томе подобна. Чини се, да су неке одъ овы дужностій обвезани были испунявати сви жительи жупе, друге опетъ само нека лица; но ипакъ свакомъ є на вольи стояло, ако є само хотѣо, новцемъ се одкупити одъ ти дужностій. И оваке наредбе са свима ньіовима подробностима, како у Чешкой, тако и у Србіи, а и у Польской (баремъ у Слезіи), за законе быле су уведене; у споменицима чешкимъ зову се „munera publica“, у србскимъ пакъ „*работы царске мале и велике.*“ Повластица, дана Стефаномъ Душаномъ год. 1348-ме намастиру хилендарскомъ, наводи намъ множину таковы робота:

„Метохиѥ села оскободи царство ми ѿ всѣхь работь цр҃тва ми, да имь нѣ градозиданиꙗ, ни цаконства по градовѣхь, ни сѣнокошє, ни винограда, ни жетвє, ни приселицє, ни конꙗ, ни пса, ни коѥго подаика, просто рещи ѿ

„Села за душу дана (задушбине) ослобођава величанство моє одъ робота величанства мога, да не имаю зидати града, ни страже чувати по градовима, ни сѣно косити, ни винограде радити, ни жнѣти, ни конакъ давати, ни конѣ и псе ранити,

ксѣхъ работъ малыхъ и ве-
ликыхъ царства ми.“

просто рећи, да су ослобођени одъ свію царски робота малы и велики.“

Осимъ тога іошть обширніе набрая ій повластица дѣвичкога намастира когъ св. Ђорђа у Прагу одъ год. 1227-ме, ако и єсть лажльива:

— „A censibus et tributis, a publicis muneribus, videlicet ab aedificatione pontium et piscinarum, a preseka, a custodia murorum, a vigiliis nosturnis, quae fiunt in castris, a fossatorum cavatione. ab onere quod dicitur poowod (sic) et prowod, trisne et a pojezda, a vestigalibus, quae fiunt cum rex od colloquium vel exercitum est iturus, a gravamine, quod dicitur zwod et glava et ab aliis injuriis libera et exempta.“

— „Да су одъ плаћаня и данака, одъ земальски робота, т. є. одъ зиданя градова, одъ оправляня мостова и рибняка, одъ сѣченя шума, одъ чуваня зидова, и одъ ноћны стража, коє се чуваю у градовима, одъ копаня шанцева, одъ терета реченогъ подвозъ и спроводъ, тржногъ (мыто, царина) и поєздногъ, одъ плаћаня, коє се дає кадъ краль иде на саборъ или на войску, одъ терета свода и главе, и одъ свію други терета да су проста и слободна.“

У другимъ споменицима долазе поєдине такове роботе разасуте и приликомъ само наведене. Мы задоволяваюћи се, да у обште покажемо ньіове єднакости како у Чешкой тако и у Србіи, потанко ій овдѣ разлагати нећемо. У душановомъ законику на ньи се односе уобште §§. 24., 26., 35., 39., 43., 126. — 128., а на „приселицу“ (чешки „noclehu a nářezu“, hospitatio) нарочито §§. 63, 108., 124., 154., 155. и 199. Ову приселицу Душанъ є законикомъ сво-

имъ готово сасвимъ укинуо и одбаціо; у Чешкой за времена Карла IV-га о ньой већъ нигдѣ спомена ніе было.

Знаменито є мѣсто у повластици краля Отакара I-га, на посредствованѣ посланика папинога, 10-га Марта 1222., даной чину духовноме у Чешкой, гдѣ ослободивши краљ чинъ овай и нѣгове поданике одъ многи терета и робота обштински, ипакъ є задржао себи три роботе, на коє ій є іоштъ єдна-ко обвезане имати хотѣо:

„Illam consuetudinem homines ecclesiasticos uolumus retinere, quod ad succidendum silvam, quod preseca dicitur, uel castrum aedificamdum, ad facienda fossata, cum hominibus nostris et baronum laboretur.“

„Онай обичай люди црквени хоћемо да испуняваю, да долазе сѣћи шуму, коє се пресека называ, или зидати градъ, или копати шанцеве съ людма нашима и властелскима.“

Изъ овога се види, да су на оне роботе, коє за „велике“ узети можемо, морали долазити сви у земльи люди поданици безъ разлике. Зиданѣ градова было є на свакій начинъ важна стварь за цѣлу землю; што є више градова у земльи, тимъ є више одбранителны средства противу напасти непріятельске. Чини се да су не само градови земальски или краљвски, него и многи господски (племићки) такође помоћи цѣлога предѣла зидали се, и то по заповѣсти краљвой. А на ту мысао приводи насъ то, што многу господу чешку, коя су у градовима своима наслѣдно владала, у споменицима готово свуда находимо называну *пуркграбима* (Burggrafen), н. пр. господа одъ Ризенбурга кано пурк-

граби (бургграфи) на Ризенбургу и мн. др. И то мыслимъ да є такође узрокъ дало честымъ онымъ распрама између краля Отакара II-га и господе чешке о градовима, кое є онъ држао за кралѣвске, они пакъ за свое наслѣдне. Но далѣ испытиванѣ те ствари амо не спада.

У писму, кое є краль Премисалъ Отакаръ I-вый 11-га Октобра 1224. дао намастиру св. Ђорђа у Прагу, ово се каже:

— „Hanc in perpetuum concedimus libertatem, ut castellanus Wisegradensis, qui modo est vel qui pro tempore fuerit, exactiones turpes, quae vulgari vocabulo poiezda vocantur, paganorum potius quam christianorum, in villis dicti monasterii — exidere de cetero non praesumat, exceptis duodecim denariis publicae monetae semel in anno de quolibet manso illarum villarum, quae tali vexatione primitus vexabantur.“

— „Ову слободу за навѣкъ даємо, да жупанъ вишеградскій, кои є сада, ил' кои ће временомъ быти, ону мрску дужность, коя се обично поезда зове, и коя є више погањска него христіянска, у селима овога намастира одъ сада не истражує, осимъ дванаестъ динара обичны новаца єданъ путъ на годину да узме одъ свакога газде оны села, коя су оваком дужности одпре обтеређена била.“

Шта є управо та *повзда* значила, и у чему се одъ *подвоза* и *спровода* дѣлила, мы не можемо опредѣлити. Но изъ ти и подобны рѣчій у другимъ споменицима видити є: 1.) да съ почетка нису сва села, но само нека на поезду обвезана была; 2.) да су села на поезду обвезана одъ други робота малы слободна была; 3.) да су дужности те быле стварне, на кућишта и землѣ селянске односеће се, а ни-

како личне; и 4.) да су се одкупити могле. И ово свагда предъ очима имати морамо, ако нећемо криво судити да є станѣ селяка и простога народа у земляма славенскимъ одъ постанка было робско, невольно и несносльиво. Истина, были су они доста угнѣтавани, али увѣкъ неправедно и противъ закона, зашто су ій закони заштићавали и предписивали іймъ права и дужности ньіове.

„§. 70. Нєропхомь ꙁаконь по всєй ꙁємли. Вь нєдєли да работаю два дни проннарꙋ и да мꙋ дава ꙋ годищꙋ пєрпєрꙋ царєвꙋ: и ꙁаманцомь да мꙋ коси сѣна дьнь ѥдинь и винограда дьнь; а кто нєимать винограда, а они да мꙋ работаю инє работє дьнь. И що ꙋработа нєропхь, тоꙁи всє да стєжить; а ино прѣꙁь ꙁаконь нищо да мꙋ сє нєꙋꙁмєть.“

„§. 70. Селяцима законъ по цѣлой земльи. У недельи дана два дана да раде своме господару и да му плаћаю на годину єдну перперу цареву и заманъ (бадава) да му косе сѣно єданъ данъ, и у винограду да раде єданъ данъ, а ко нема винограда, то да му што друго раде єданъ данъ. А што годъ уради себи селякъ, то да є нѣгово; и ништа друго преко овога закона да му се не узме.“

„§. 139. Нєропхомь вь ꙁємли царєвѣ да нѣсть волнь ни ѥдинъ господарь прѣꙁь ꙁаконь нищо сьтворити, раꙁвѣ що ѥсть царь ꙁаписалъ вь ꙁаконицѣ, тоꙁи да мꙋ работа и дава. Ащєли мꙋ ꙋчини що бєꙁꙁаконно, повєлѣва господинь царь да ѥсть волнь вьсакы нє-

„§. 139. Селяцима у земльи царевой да не смѣ ни єданъ господаръ преко закона ништа учинити, осимъ што є царъ записао у законику, то да му раде и даю. Ако ли му учини што не законо, заповѣда господаръ царъ, да свакій селякъ

ропхь прѣти се сь своимь господаромь, или сь царемь, или сь госпождею царицею, или сь црьквїю, или сь властели царевими, или сь кимь любо; да га ньсть волнь ни кто задрьжати ѿ суда царева, развѣ да му суддие суде по правдѣ. И аще уприе неропхь господара, да га уемчїи судия царевь, како да плати господарь вьсе неропху на рокь, и потомь да нѣсть волнь онзи господарь никое зло учинити неропху.“

може прети се на суду са своимъ господаромъ, и съ царемъ, или съ госпођомъ царицомъ, или съ црквомъ, или съ властелима царевима, или съ кимъ му драго, и да га несмѣ нико одъ суда царева задржати, него да му суде судіе по правди. И ако добые селякъ господара, онда судъ царевъ да му стои добаръ, да господаръ све селяку плати на уречено време, и потомъ да не смѣ онай господаръ селяку никакво зло учинити.“

Дужности селяка чешки према господарима, пре него є у Чешку уведено было право нѣмачко или закупно, быле су такође опредѣлѣне, ако и не свуда єднаке. Докази о томе, осимъ многи споменика, коє овдѣ нећемо да наводимо, читати се могу у стародревнимь саставцима (starobyté skládaní), коє є Ханка издао (I. 80. — 86.). Такође и селяцима чешкимъ у свако доба было є слободно прети се са своимъ господарима, како о томъ имамо у рукама примѣре и свѣдочанства. —

12. СВРШЕТАКЪ.

Расправа ова порасла є преко наде и волѣ наше, ако смо се и држали свуда прекомѣрне краткости, те многи важны стварій ни само површно коснути се нисмо смѣли. Ништа манѣ, ма какова

расправа ова была, надамо се, да ће довольна бы-
ти за цѣль нашу најближу, а та ніе друга была,
него да позорность испытателя на тай предметъ
обратимо, и да баремъ неке примѣре предложимо,
како се нама чини, да бы старине наше правослов-
не могле быти на ново обясньне и на свѣтъ из-
ведене.

Р19Ср III 116.1

ПОГРѢШКЕ ШТАМПАРСКЕ.

На страни IV. у реду 1. у мѣсто волили читай волѣли.
„ „ „ 2. у примѣтбе (1) реду 10. у мѣсто служити несму читай служити насмію.
„ „ „ 6. у реду 6. у мѣсто разговетніе читай разговѣтніе.
„ „ „ 8. „ „ 6. и 7. у мѣсто иманяма читай иманьима.
„ „ „ „ „ 14. у мѣсто бояри читай боляри.
„ „ „ 9. „ „ 10. после „кои су се“ нетреба она запета (,).
„ „ „ на дну на мѣсто 7. треба да стои 2.
„ „ „ 10. у реду 26. и 27. у мѣсто црпити читай црпсти.
„ „ „ „ на дну на мѣсто 7* треба да стои 2*.
„ „ „ 12. у §. 98. р. 2. лѣво у мѣсто гувно треба гумно.
„ „ „ 13. у §. 99. р. 2. „ „ „ „ „ „
„ „ „ „ у §. 125. съ десне стране у мѣсто ꙁємлѧ „ ꙁємлы.
„ „ „ 15. у реду 15. у мѣсто дивіе читай дивлѣ.
„ „ „ 17. „ „ 3. „ „ сво „ све.
„ „ „ 18. „ „ 21. „ „ Аглонфинга читай Англофинга.
„ „ „ 24. „ „ 28. „ „ краљено читай крадено.
„ „ „ „ „ „ 30. „ „ „ „ „
„ „ „ 27. „ „ 7. после „засѣдавали су“ додати треба „господа“.
„ „ „ 28. „ „ 21. у мѣсто званичницина чит. званичницима.
„ „ „ „ „ „ 35. „ „ сели читай селима
„ „ „ 35. „ „ 2. „ „ наши „ наше.
„ „ „ „ „ „ 3. „ „ земальски читай земальске.
„ „ „ 36. „ „ 6. „ „ сму читай смію.
„ „ „ у §. 151. десно у мѣсто кралѧ треба кралѧ.
„ „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ срѣдникь „ срѣдниимь.
„ „ „ 37. у §. 153. р. 6. десно после сѫдиѥ: треба додати: да ѫзмѥ царь на тѣ сѫдиѥ.
„ „ „ 38. у реду 8. оно „за“ нетреба.
„ „ „ у прим. (35) р. 1. у мѣсто Отъ рѣку чит. Отъ реку.
„ „ „ 42. „ „ 24. и 25. „ „ изилале читай изилазе.
„ „ „ 52. у §. 41. реду 4. десно у мѣсто кьоꙁхощеть треба кьꙁхощетъ.
„ „ „ „ „ „ „ „ 11. „ „ „ коиѫ треба комѫ.
„ „ „ „ „ 42. „ реду 8. „ „ „ блщина „ блщина.
„ „ „ 53. „ 49. „ „ 5. „ „ „ ноксь „ ноксь.
„ „ „ 56. у реду 28. у мѣсто живе читай живи.
„ „ „ „ „ „ 26. „ „ друмони читай друмови.
„ „ „ 57. „ „ 24. „ „ s zdědin треба z dědin.
„ „ „ 59. у §. 52. реду 2. десно у мѣсто кол треба ком.
„ „ „ „ „ „ 144. „ 2. „ „ „ ꙁємлѧхъ „ ꙁємлыхъ.
„ „ „ 60. у прим. (52) р. 3. у мѣсто пренешена „ пренесена.
„ „ „ 61. у реду 7. у мѣсто поляма треба польима.
„ „ „ „ у реду 30. у мѣсто коня треба коны.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

Р19Ср III 116.1